

Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye’de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)*

Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN**

Özet

Türkiye’de din eğitimi sorunu, yaygın olarak tartışılmakta ve sürekli güncelliğini korumaktadır. Bu konu tartışılırken toplumun ihtiyaçlarının değerlendirilmesinin yanında, başta Avrupa olmak üzere çeşitli ülkelerde din eğitimi uygulamalarını bilmemiz ve bu tecrübelerden yararlanarak kendi sistemimizi değerlendirmemiz gerekmektedir.

Bu makalede önce, okullarda din eğitimi ve din dersi uygulamaları açıklanmış ve bu uygulamalar sınıflandırılarak ortak noktalar belirtilmiştir. Bu çerçevede, din derslerinin okullarda yer alış modelleri ortaya konmuş; dünyadaki uygulamalara örnek olarak, uygulamada farklılıklar gösteren ülkelerdeki durumlar açıklanmıştır.

Dünyadaki din öğretimi ile ilgili uygulamaları din dersinin statüsü açısından değişik uygulamalar vardır. Devlet okullarında din öğretimi vermeyip, ancak özel okullarda ve dinî kurumlarda, din öğretimine izin veren ülkeler; din öğretimine seçmeli ders olarak yer veren ülkeler; öğrencilerin din ya da ahlak derslerinden birisini seçmek zorunda olduğu ülkeler; din dersinin zorunlu olduğu ülkeler bulunmaktadır.

Din derslerinin içeriği açısından ise dinler hakkında öğretim, mezhebe/dine dayalı olmayan (non confessional) yaklaşımla ve sadece belli bir dinin ya da mezhebin öğretildiği din eğitimi,

* Bu makaleyi yayıma hazırlarken özenle okuyup katkılarda bulunan meslektaşlarım, Y.Doç.Dr. Mustafa Öcal, Prof.Dr. Nevzat Yaşar Aşıkoğlu ve Doç.Dr. Hüseyin Yılmaz, Y.Doç.Dr.Kadir Canatan, Prof.Dr.Ednan Aslan’a teşekkürlerimi sunuyorum.

** Sivas CÜ İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi.
www.mehmetzekiaydin.com Email:maydin@cumhuriyet.edu.tr, Tel:
0505.5194393

mezhebe/dine dayalı (confessional) yaklaşım olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır.

Türkiye; Danimarka, Yunanistan ve Norveç gibi tüm öğrencilere zorunlu dinler hakkında öğretim, mezhebe/dine dayalı olmayan (non confessional) yaklaşımı uygulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din öğretimi, din eğitimi, din dersleri, okulda din dersi

Abstract

The religious education problem is discussed in Turkey very common and it is very actual issue. When we discuss this topic we should know the demand of community and the implementation of religious education practice in Europe. So if we know these units we can evaluate our education system.

In this article we explain religious education and implementation of religious instruction in schools and we categorize these implementation and models. We show the examples of religious education practice in the world.

There are different implementations for statute of religious education practices in the world. For example; some of countries, there aren't any religious education in state schools but only private schools and religious associations. Some of them, religious education is optional subject, or the students should choose moral education or religious education. And the some of other countries, religious education is compulsory.

There are two approaches in religious education: one of them confessional and the other non-confessional. If we teach only one religion it is called confessional model. If we don't teach only one religion it is called non-confessional model.

In Turkey, Denmark, Greece and Norway are apply compulsory non-confessional approach.

Key Words: Religious Education, Religious instruction, religious instruction in school

Giriş

Türkiye'de din eğitimi sorunu, yaygın olarak tartışılmakta ve sürekli güncelliğini korumaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine aday olması, tartışmalara ayrı bir boyut daha kazandırmışken, yeni anayasa hazırlıkları tartışmaları adeta alevlendirmiştir.

Bilindiği gibi, okullarımızda Din Dersi 1982'ye kadar isteğe bağlı olarak okutuldu. 1982 yılından bu yana din kültürü ve ahlak öğretimi zorunlu dersler arasında yer aldı. Yeni hazırlanan anayasa taslağında din eğitiminin nasıl yer alacağı konusunun yeterince tartışılmasını sağlamak ülkemiz açısından önemlidir.

Bu makalede, önce genel olarak din öğretimindeki yaklaşımlar açıklanacak, arkasından bazı ülkelerdeki din eğitimi uygulamaları kısaca özetlenecek ve son olarak Türkiye'deki uygulamalar ile karşılaştırılması yapılacaktır.

Problem

Din dersleri, Cumhuriyetin kurulmasından bu yana üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olagelmıştır. En çok tartışılan bir konu olmasına rağmen, Türkiye'de çoğu zaman din dersleri bilimsel yöntemle incelenip, araştırılmış değildir. Tartışmalar hep ideolojik yönde seyretmiş ve bu alanda birbirine zıt iki görüş sürekli savunulmuştur. Bu görüşlerin birisine göre, "Din, bizim tarihi, hatta millî olmuş kıymetlerimizden birisidir. Bu sebeple onu çocuklarımıza öğretmeliyiz." (Okutan, 1980, 1) Çünkü toplumdaki tüm kötülüklerin, ahlâksızlıkların, huzursuzlukların kaynağında kişilere iyi din ve ahlak eğitimi verilmemesi vardır. Bunun karşıtı görüşe göre, "Türkiye laik bir ülkedir, laik bir ülkenin okullarında zorunlu Din Dersi yer alamaz." (Koçer, 1967, 179) Bu görüşü destekleyenlere göre okullarda Din Dersinin okutulması Atatürk ilkeleri ve çağdaşlaşma için tehlike arz etmektedir.

Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da tartışmaların çoğu zaman bilimsellikten uzak olduğu gözlenmektedir. Bu konu tartışılırken toplumun ihtiyaçlarının değerlendirilerek, alan için uygun öğretim yöntemi ve ilkeleri geliştirilerek bilimsel bir temele oturtulması üzerinde durulmamıştır. (Tekin, 1986, 4) Bu nedenle konunun bilimsel çerçevede ele alınmasında yarar vardır. Bunun için başta Avrupa olmak üzere çeşitli ülkelerde din eğitimi uygulamalarını bilmemiz ve bu tecrübelerden yararlanarak kendi sistemimizi değerlendirmemiz gerekmektedir. O hâlde bilimsel bir tartışma için gerekli araştırmaların yapılması gerekir. Eğitim sistemi ile ilgili tartışmaların bilimsel bir temele dayandırılması ile ilgili, eğitim bilimci Fatma Varış'ın şu sözlerini aktarmak yararlı olacaktır. (Varış, 1988, 14)

"Eğitim uygulamalı bir bilim alanıdır. Bu bakımdan, yenileşme çabalarının, kâğıt üzerinde özenerek çizilmiş yapı değişiklikleriyle, yapılan konuşma ve tartışmalarla veya herkesin kendi tecrübe dağarcığından çıkararak en iyi niyetlerle ortaya attığı önerilerle

gerçekleşeceği düşünülmemelidir. Her şeyden önce, memleketimizde eğitimin toplumsal ve bireysel temellerini araştırarak, eğitimin sistematik teorisini dile getirmek ve eğitim politikasını ve amaçlarını bu teoriye göre düzenlemek gerekmektedir. Bireyin topluma yapıcı bir şekilde aktif uyumunu sağlayacak, davranışların gelişmesine yön çizecek olan amaçların, bilimsel bir temele oturması önem taşır. Eğitim amaçlarının gerçekleştirilmesinde uygulanacak muhtevanın seçimi ve düzeni bu alanda akademik çaba gerektirmektedir.”

O hâlde konuyu ele alırken, din ve ahlâk öğretiminin toplumsal ve bireysel temelleri ortaya konulmalıdır. Bireysel yönden, dinin insanın farklı çağlarına ve ihtiyaçlarına göre nasıl öğretim konusu yapılacağı belirlenmelidir. Toplumsal yönden ise, genel eğitim politikası, dinin amacı ve toplumun ihtiyaçları arasında bir denge kurulması ve bu yönde Din Dersinin teorisinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bugün ülkemizde din öğretiminin en önemli sorunu, Din Dersinin şekli ve muhtevası üzerinde tartışılırken çoğu zaman unutulmuş, Türk halkının güncel dinî ihtiyaçlarına en iyi şekilde nasıl cevap verebileceği sorusudur.(Bilgin, 1988, 334)

Türkiye’de Din Derslerinin Tarihi

Cumhuriyetten önce din eğitimi camiler, medreseler, tekkeler, enderun, sıbyan mektepleri, rüştiye, idadî ve sultanîler gibi çeşitli öğretim kurumlarında yapılırdı. Cumhuriyetin ilanından sonra 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Yasası ile bütün eğitim öğretim kurumları “Maarif Vekâleti”ne bağlandı.

Cumhuriyet öncesi dönemde okullarda Kur’an-ı Kerim ve Malumatı Diniye şeklinde yer alan din dersleri, 1924 yılı ilkökul programlarında Kur’an-ı Kerim ve Din dersleri adı ile haftada ikişer saat; ortaokul 1. ve 2. sınıflarında din dersleri adıyla haftada 1 saatlik olmak üzere yer almıştır. Aynı şekilde, 1924 yılı programlarında Muallim Mekteplerinin birinci ve ikinci sınıflarında haftada ikişer saat din dersleri okutulmuştur.

Ancak Din Bilgisi dersleri liselerin programlarından 1924’te, ortaokulların programlarından 1927’de, şehir ilkokullarıyla Muallim Mekteplerinin programlarından ise kademeli olarak 1929 ile 1931 yılları arasında devre dışı bırakılmıştır. Yalnızca köy ilkokullarının programlarında 3. sınıfta ve perşembe günleri yarım saat olarak 1939’a kadar devam edebilmiştir.

1949 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında haftada ikişer saat olmak üzere yeniden okutulmaya başlanan ve sınıf geçmeye etki etmeyen Din Bilgisi dersi, 1950 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında birer saate indirilmiş ve sınıf geçmeye etki eden bir ders hâline getirilmiştir.

1953 yılında İlk Öğretmen Okullarının 1. ve 2. sınıflarında zorunlu olmak üzere, 1956-1957 öğretim yılında, ortaokulların 1. ve 2. sınıflarında, sınıf geçmede etkili olmak kaydıyla; 1967-1968 öğretim yılında lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında isteğe bağlı olarak okutulmak ve bu dersi seçen öğrenciler için sınıf geçmeye etki etmek üzere haftada birer saat Din Dersi okutulmaya başlanmıştır.

1974-1975 öğretim yılında, ilkokulların 4. ve 5., ortaokulların 1, 2 ve 3., liselerin 1. ve 2. sınıflarında zorunlu Ahlâk dersi okutulmaya başlanmıştır.

1975-1976 öğretim yılında ortaokullar ile lise ve dengi meslek okullarının son sınıflarına isteğe bağlı olarak Din Bilgisi, aynı öğretim yılında lise ve dengi meslek okullarının son sınıflarına da Ahlâk dersleri konulmuştur. 1982 Anayasası'nın 24. maddesinin "... Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır..." hükmü doğrultusunda Din Bilgisi ve Ahlâk Dersi birleştirilerek adı da Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi olarak değiştirilmiş ve ilkokul, ortaokul ve liselerimizde okutulan zorunlu dersler arasında yer almıştır.

Hâlen bu ders, ilköğretim 4-8. sınıflarında haftada ikişer, liselerde birer saat olarak okutulmaktadır.***

*** Din Dersinin tarihiyle ilgili olarak bakınız: 1. Bilgin, Beyza, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Ankara 1980. 2. Parmaksızoğlu, İsmet, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara 1966 3. Mustafa Öcal, "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi (Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinin Tarihçesi)", **Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, İlimi Toplantısı (İzmir 4-6 Aralık 1998)**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, ss.309-343. 4. Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 1988. 5. Binzet, Turgut, **Din Eğitiminde Gerçekleştirilen Gelişmeler (1969-1979)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1981. 6. Demir, İbrahim, **1968-1976 Yılları Arasında Türkiye'de Din Eğitimi Tartışması**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1978. 7. Mehmet Zeki Aydın, "Din Derslerinin Gelişimi ve Teorik Yapısı", **MEB Din Öğretimi Dergisi**, Sayı:37, Ank., 1992, s. 55-60. 8. Halis Ayhan, **Türkiye'de Din Eğitimi**, İstanbul 2004. 9. Suat Cebeci, **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de**

Dinî Eğitimden, Din Öğretimine Geçiş

Büyük dinlerin özellikle İslâm dininin getirdiği dünya görüşü hayatın bütünlüğü ilkesine dayalıdır. Bu görüş eğitim öğretim sistemini bütünüyle etkilemiştir.

Türklerin çok eski tarihleri ve bu tarihlerinden gelen hayat görüşleri olduğu bilinmektedir. Fakat yakın zamana kadar Türk tarihinin başlangıcı İslâm tarihinin başlangıcı ile aynı sayılmıştır. Büyük şahsiyetlerin soy kütükleri İslâm'ın ilk devirlerdeki büyük şahsiyetlere dayandırılmış, öğrencilere peygamberler tarihinden sonra, İslâm devletleri tarihi ve bu arada Selçuklu ve Osmanlı tarihleri öğretilmiştir. Osmanlı toplumunun değerler sistemi, siyasi ve sosyal yapısı, tarihin daha çok bir din tarihi olarak anlaşılmasına elverişlidir. Bu dönemde diğer milletler de benzer anlayışlara sahiptirler.

Hayatın böyle bütüncü bir yorumu, eğitim öğretimi bütünüyle onun emrine vermişti. Daha sonra hangi branşlara ve mesleklere hizmet verecek olursa olsun, bütün eğitim-öğretim kurumları temelde bu yorumu, bu bakış açısını bütün öğrencilere vermek durumundaydı. Bu sebepten bu devredeki eğitim ve öğretime "dinî" diyoruz.

Eğitim öğretim faaliyeti bir devlet görevi olarak zorunlu hâle getirilince durum değiştirdi. Artık vatandaşlar çocuklarını, programını devletin belirlediği okullara gönderiyorlardı. Din bu okullarda yine öğretiliyordu, fakat öğretime artık dinî denemezdi. Çünkü orada doğrudan doğruya dinden kaynaklanmayan, dine dayalı olmayan dersler de yer alıyordu. Öğretimin bütünlüğü içinde din, din öğretimi olarak branşlardan biriydi.

Dinî öğretimden, din öğretimine geçişin güçlükler meydana getirmesi doğaldı. Çünkü artık hayata bakış bir türlü değildi. Belli bir hayat görüşünün doğruluğu üzerine kurulu Din Dersi ile bu görüşe bağlı olmaksızın deneysel araştırma sonuçlarına dayanan derslerin insan kafasında bütünleştirilmesi kolay değildi. Bunlardan hangisi esas alınacaktı?

Dünyanın diğer ülkelerinde de dinî öğretimden, din öğretimine geçişin sorunlara sebep olduğunu biliyoruz. Zaman içinde sorunlar

her toplumun kendi özelliklerine göre çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak sorunların bittiği söylenemez.

Genel eğitimde olduğu kadar, dinin hedefinde de insana zorlama yoktur. Her ikisinin ortak hedefi özgür iradenin gerçekleşmesidir. Özgür irade ise, seçime imkan tanımayan tek yönlü bir tanımla gerçekleşemez. Birden çok dünya görüşünün bulunduğu ve bu görüşlerin artık kapalı kalamadığı çağdaş çoğulcu toplumda, öğrencilerin bunlardan haberdar olması, kendi görüşlerini daha iyi tanımaları ve ona bağlanma sorumluluğunu yüklenmeleri açısından gereklidir.

Görüldüğü gibi, konunun temelinde Din Dersinin teorisinin iyi bir şekilde ortaya konulup geliştirilmesi sorunu vardır.

Din Dersinin Teorisi

Din Dersinin teorisi, çok amaçlı (plüralist) toplumun, onun bir uzantısı olan okulun ve dinin amaçlarının birlikte düşünülüp değerlendirilmesi ile geliştirilebilir. Başka bir ifade ile böyle bir teori için genel eğitim felsefesinin (uzak hedef), okulların genel amacının ve dinin özel amacının birbirini zedelemeyecek bir biçimde bir araya getirilmesi gereklidir.

Okulun görevi, toplumun çok amaçlı özelliğini hiçe saymak, onu görmezlikten gelmek veya ideolojik olarak yıpratmak gibi uygulamalarla bağdaşmaz. Çok amaçlı toplumun okuluna uygun olan, ideolojik bir öğretim amacı değil, fakat öğrencilerin, gerçeğin bütünü ile karşılaşmasını hedef alıcı bir öğretimdir. Bu bütünlük içinde okul öğrencilere, dinlerin getirdiği dünya görüşünün temel ilkelerini tanıtmak, onlara gerçeğin dini açıdan nasıl yorumlandığı konusunda da bilgi vermek durumundadır. Okul, din ile ilgili sorular yokmuş gibi davranamaz, onları kendiliğinden veya başka branşlar yolu ile de cevaplandırılmaz. Toplum politikası açısından Din Dersi, okulda, dinin toplum içinde sahip olduğu yere uygun bir biçimde temsil edilmek durumundadır.

Dinin genel eğitimindeki yeri ve okul böyle bir disiplini ihmal ederse, görevini tam olarak yapmamış olacaktır. Din derslerinin okullarda yer almasının gereği konusunda üç amaç ileri sürülebilir. Bunlar, insani amaç, kültürel amaç ve toplumsal amaçtır. (Bilgin, 2001, 67-69)

1. İnsanı Amaç: İnsanı amaç, genel eğitimin, insanı, bütün yetenekleri ile bir bütün olarak yetiştirmek görevinden kaynaklanmaktadır. İnsan, hayatı yorumlamak ve yaşantısına bir anlam kazandırmak ihtiyacındadır. İnsanın bu duygusunun

karşılanması, doyurulması ve geliştirilmesi gereklidir. Bu anlamda, İslâm dininden gelen cevaplar, bu dinin mümini olan kişilere verilmek durumundadır. Onlar bu cevabı diğer alanlardan öğrenecekleri cevaplarla karşılaştıracaklardır.

2. Kültürel Amaç: Kültürel amaç, sahip olduğumuz ve sahip olmak durumunda bulunduğumuz kültürümüzü büyük ölçüde etkilemiş olan İslâm dinini, yetismekte olan nesle tanıtmaktır. Edebiyatımızda, müziğimizde, mimarimizde, hatta niçin öyle değil de böyle hareket etmekte olduğumuzda ve konuşma biçimimizde, dinle ilgili motifler, sembolik ifadeler, çok yönlü izler vardır. Dini öğrenip bilmek, bütün bunları anlamak için kaçınılmazdır. Din bilgileri, okullardaki Türkçe, Sosyal Bilgiler, Tarih vb. derslerin işlenmesinde de yardımcıdır ve gereklidir. Tarih dersinde bir olayın yorumlanmasında, Türkçe dersinde bir fıkranın, bir şiirin anlaşılmasında din bilgilerine daima başvurulacaktır. Ders öğretmenleri arasında alışverişte, din öğretmeni de üzerine düşeni yapacaktır.

3. Toplumsal Amaç: Toplumsal amaç, davranışlarımızla sorumlu olduğumuz ve davranışlarını tanımak durumunda olduğumuz toplumsal çevreye, İslâm ahlâkı yolu ile yaklaşabilmektir. Hangi görevde ve sosyal faaliyette bulunursak bulunalım, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinde bile davranışlarımıza yön veren inanışlarımızı karşılıklı tanımak ve onları hesaba katmak durumundayız. Bu bakımdan sadece kendi inandığımız dini değil, çevremizde yaşayan dinleri de tanımak ve hesaba katmak durumundayız. Herkes Türkiye'de yaşayan dinler hakkında bilgi sahibi olmak durumundadır. Zaten Din Dersi öğretim programlarında bu bilgilere yer verilmektedir.

Din Dersi okula, onun eleştirici özelliği açısından da yardımcı olabilir. Değişik felsefi görüşler ve ideolojiler, insanın varlığı, geleceği ve mutluluğu ile ilgili değişik yorumlar getirirken, dinin getirdiği yorum, bir imkan olarak onların yanında yer alacak, onların da eleştiri konusu yapılabileceğini ortaya koyacaktır. Böylece gerçeğin henüz çözümlenmemiş olduğu, ona bakışların ve onu yorumlayışların bir türlü olmadığı gerçeği ortaya konulacaktır. Bu konular, tartışılarak yeni yetişenlerin ufku açık olacak, onlar da bu konuda düşünüp katkıda bulunabileceklerdir.

Din eğitimi hiç yapmamak veya yalnız bireylerin ve ailelerin isteklerine bırakmak, bir anlamda dikkate almamak ve ihmal etmek mümkün değildir. Bu konuda iki ihtimal vardır: Ya doğru ve yeterli din eğitimi yaparız veya sağlıklı, yanlış ve yetersiz din eğitimine ortam hazırlarız. Bu nedenle sağlıklı, yetersiz ve

geleneksel din eğitimi sonucu ortaya çıkan birtakım bireysel ve toplumsal davranış bozukluklarına karşı devletin örgün din eğitimi ve kurumlarını geliştirmeye çalışması gerekir.(Ayhan, 2005, 217)

Dünyada ve Türkiye'de Din Öğretimi Uygulamaları

Avrupa Birliğine girme süreci içerisinde olan Türkiye'de birliğe tam üyelikle birlikte birçok şeyin değişmesi kaçınılmazdır. Bu çerçevede Avrupa Birliği üyeliği ile eğitimimizde özellikle de din eğitimi uygulamalarında nasıl değişiklikler olacaktır? Avrupa Birliği, din eğitimi konusunda Türkiye'den bazı değişiklikler isteyecek midir? Bu vb. sorular zaman zaman sorulmakta ve çoğu zaman Avrupa Birliği ülkelerindeki uygulamalar bilinmeden, herkes kendi kafasında oluşturduğu Avrupa çerçevesinde değişiklikler beklemektedir. Bu konuda kimi çevreler, Avrupa ülkeleri okullarında zorunlu Din Dersi yoktur derken, kimileri de Avrupa Birliğine girerek dinî özgürlüklerimizin artacağını söylemektedir. Bu konuda cevaplandırılması gereken iki soru şudur:

1. Avrupa Birliği bizim din eğitimimizi ne kadar değiştirecek?

2. Din eğitimi uygulamalarında Avrupa ülkelerinin hepsinde durum aynı mıdır?

O hâlde, din öğretiminin ülkemiz eğitim sisteminin içindeki yerini belirlemede iki önemli noktayı dikkate almak durumundayız. Dünyada ve özellikle AB ülkelerinde din eğitimi uygulamaları nasıldır ve bu uygulamaların temel felsefeleri ve tarihi arka planları nelerdir? Bu uygulamalardan elde ettiğimiz tecrübelerden ülkemiz açısından nasıl yararlanabiliriz?

Burada bir noktaya daha temas etmekte yarar vardır. Günümüzde, aile, din ve kitle iletişim araçları gibi toplumsal kurumların ve toplum içinde olmanın insana kazandırdığı çeşitli yaşantıların ürünü olarak da bir eğitimden söz edilebilirse de, hemen hemen her toplumda planlı eğitim okulun görevidir. Bugün dünyada, çocuk ve gençlerin eğitiminin büyük bir kısmını okullar üstlenmiştir. Hem uluslar arasında hem de belli bir ulus içinde okulun amacı bakımından bazı farklar görülmekle birlikte okulda yer alan öğrenme-öğretme süreci bunların hepsinde hemen hemen aynı kalmaktadır.(Bloom, 1979, 6)

Artık, çocuklarımız evde ailelerinin yanından çok, okullarda kalmaktadır. Hemen her ülkede okul eğitimi zorunlu hâle gelmiş ve eğitim bir devlet görevi olmuştur. Üstelik zorunlu eğitimin süresi de gittikçe erken başlayıp geç bitme şeklinde gelişmektedir. Aynı

şekilde hükümetler, anaokullarını yaygınlaştırmaya ve erken yaşta çocukları okula başlatmaya uğraşmaktadır. Örneğin, Belçika'da çocuklar 2,5 yaşında anaokuluna başlamaktadır. Durum böyle olunca insanın hem bireysel hem de toplumsal açıdan bir ihtiyacı olan din eğitiminin okullarda yapılması önem kazanmaktadır.

Günümüzde, dünyada Din Dersinin okul programlarında yer alıp almamasından daha çok, nasıl yer alacağı konusu üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalar, laiklik, devletin bir dinin öğretilmesine katkıda bulunup bulunamayacağı, devletin ya da okulun her hangi bir dini zorla öğretip öğretemeyeceği, dersin içeriğinin bir dini ya da mezhebi benimsetecek veya sadece kültür olarak verilebilecek şekilde hazırlanması vb. konularda yoğunlaşmaktadır. Bu tartışmalar, her ülkenin kendi toplumsal, kültürel ve devlet yapısına ve özellikle tarihi tecrübelerine göre değişmektedir.

Çeşitli Ülkelere Göre Din ve Ahlak Öğretiminin Statüsü

Konuyu açıklamadan önce, birçok ülkede özellikle Batı ülkelerindeki resmî ve özel olmak üzere, iki okul türünden bahsetmek gerekir. Resmî okullar, Eğitim Bakanlığına, belediyelere ve il idaresine yani devlete bağlı okullardır. Özel okullar ise, şahıs ve kurumlara aittir. Kurumların çoğu da dinî kurumlar, yani Kiliselerdir. Aralarında Fransa'nın da bulunduğu birçok ülkede, kurallarına uyan özel okullar öğrenci başına belirlenmiş devlet yardımını alır. Yani masrafları devlet tarafından karşılanır. Özel öğretim kurumları, uygulanacak eğitim programlarını, öğretim yöntemlerini, ders kitaplarını, çalıştırdığı personelini belirlemede büyük ölçüde serbesttir.

Aşağıda örnekler verilerek açıklanan din eğitimi uygulamaları ile ilgili olarak ülke tiplerini 6 grupta toplayabiliriz.

1. Devlet okullarında din eğitimi vermeyip, ancak özel okullarda ve (kilise vb.) dinî kurumlarda, din eğitimine izin veren ülkeler, ABD, Fransa, Japonya gibi.

2. Resmî ve özel okullarda din öğretimine seçmeli ders olarak yer veren ülkeler, İtalya, Portekiz, İngiltere gibi.

3. Resmî ve özel okullarda öğrencilerin din ya da ahlak derslerinden birisini seçmek zorunda olduğu ülkeler, Almanya, Belçika, Kanada gibi.

4. Resmî okullarda Din Dersinin zorunlu olduğu ülkeler, İslam ülkeleri, Yunanistan, Danimarka, İsveç, Norveç gibi.

5. Dinlerle ilgili konuları tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, felsefe, sosyoloji gibi diğer kültür derslerinde öğreten ülkeler; Fransa gibi.

6. Din eğitimi yasaklayan ülkeler. Din eğitimine izin vermeyen ülkelere eski Sovyetler Birliği ve ona bağlı Doğu Bloğu ülkeleri örnek verebiliriz. Ancak, eski Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkelerinde din eğitimi yasaklanırken onun yerine tanrı tanımazlık (ateizm) resmî ideoloji olarak okullarda zorunlu dersler arasında yer alıyordu.(Rousselet, 1990; Varış, 1988, 323-328)

Din Öğretiminde Yaklaşımlar/Modeller

Din öğretimi ile ilgili dünyada yaygın olarak uygulanan iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar, din eğitimi yani mezhebe/dine dayalı ve dinler hakkında öğretim yani mezhebe/dine dayalı olmayan din öğretimi yaklaşımlarıdır.

"Din eğitimi" veya "mezhebe/dine dayalı" olarak Türkçeleştirilen yaklaşımın, İngilizcesi, "confessional", Fransızcası, "confessionnelle" dir. Bu yaklaşımın karşıtı "dinler hakkında öğretim" veya "mezhebe/dine dayalı olmayan" diye tercüme edilen yaklaşım "non confessional" ve "non confessionnelle" kelimelerinin tercümesidir. Confessional ya da confessionnelle kelimelerinin kökü olan "confession" kelimesi sözlükte; itiraf, günah çıkarma, din kabulü, mezhep anlamlarına gelmektedir.

Mezhebe/dine dayalı din eğitimi dersi denilirken, sadece bir dinin içindeki mezhep kastedilmeyip, aynı zamanda ayrı bir din de kastedilebilmektedir. Bunun sebebi, Batı dillerindeki religion kelimesinin Türkçedeki hem din hem de mezhep kelimelerini karşılamasıdır.

Din öğretiminde yaygın olarak dünyada uygulanan yaklaşımlar ve modeller aşağıda kısaca açıklanmıştır:

1.Din eğitimi yaklaşımı (mezhebe/dine dayalı öğretme yaklaşımı: confessional): Bu yaklaşımda, dersin konularını belli bir din oluşturmakta ve söz konusu dinin sevdirmesi, benimsetilmesi amacı taşınmaktadır. Zaten bu Din Dersinin adı da ilgili dinin adı ile anılmaktadır. Örneğin, Katolik Din Dersi, Protestan Din Dersi, İslâm Din Dersi denildiği zaman bu derslerin belli bir mezhebe ya da dine dayalı olarak işlendiğini anlıyoruz. Böyle bir Din Dersinde başka dinler öğretilse bile o dinin bakış açısıyla öğretilir. Buradaki temel düşünce, öğrencinin ya da velisinin belli bir Din Dersini seçmesi ve öğrenmek istemesidir. Bu model genellikle öğrencilerin kendilerinin ya da velilerinin seçerek

okudukları din derslerinde uygulanmaktadır. Örneğin, ABD, Fransa gibi ülkelerde özel okullarda ve Almanya, Belçika'da resmî yani devlet okullarında uygulanan din dersleri bu modele uygundur.

Din eğitimi yaklaşımında Din Dersinin programları, ya ilgili dinin temsilcileri tarafından yapılır ya da onaylanır. Örneğin, Belçika ve Avusturya'da din derslerinin programları, ilgili dinin temsilcileri tarafından yapılır. Bu çerçevede, Katolik Din Dersinin programı Katolik Kilisesi^{****} tarafından, Protestan Din Dersinin programı Protestan Kilisesi tarafından yapılır. Aynı şekilde resmî dinler arasında yer aldığı için Avusturya'da İslâm din derslerinin programlarını "Avusturya Diyanet Teşkilatı" yapmaktadır.(Tayukçuoğlu, 1994) Belçika'da ise İslâm'ı temsil eden kurum, İslâm Din Dersinin programını hazırlamadan sorumludur. Almanya'da Katolik ve Protestan din derslerinin programları, ilgili dinin onayı ve devletin pedagojik denetimi ile yapılmaktadır. Aynı şekilde bu tür Din Dersi öğretmenleri ile ilgili son kararı ilgili dinin temsilcisi kurum verir.

İslam ülkelerindeki Din Dersi uygulamalarını bu modelin içinde değerlendirebiliriz. Her ne kadar, İslam dinindeki mezhep ayrılıkları örneğin bir Hristiyan mezhepleri arasındaki ayrılıklar kadar olmasa bile, çeşitli İslam ülkelerinde değişik mezheplerin mensupları vardır. Dolayısıyla, Suudi Arabistan'daki Din Dersinin içeriği ile Tunus'taki Din Dersinin içeriğinde ayrılıklar bulunması normaldir.

2.Dinler hakkında öğretim yaklaşımı (mezhebe/dine dayalı olmayan öğretme yaklaşımı: non confessional): Bu yaklaşımda, din derslerinde herhangi bir din esas alınmamakta yani, o dini benimsetmek, sevdirmek amacı taşınmamaktadır. Bu yaklaşımla yapılan din derslerinin programlarını genelde devlet yapmaktadır. Ancak bu çeşit din dersleri, çoğunlukla ilgili ülke ya da bölgenin çoğunluğunun mensup olduğu dine göre, o dinin öğretiminde ağırlıklı öğretildiği bir ders olarak uygulanmaktadır. Bu tür eğitime Yunanistan ve Danimarka'daki din dersleri örnek verilebilir.

Dinler hakkında öğretim yaklaşımı, çoğunlukla Din Dersinin öğretim programlarının içinde zorunlu olarak yer aldığı ülkelerde

^{****} Kilise, kelimesi, büyük "K" harfiyle başlarsa kurumu, yani o dini temsil eden teşkilatı; küçük "k" harfiyle başlarsa, mabedi ifade eder. Örneğin, Katolik Kilisesi denilince, Katolikleri temsil eden, Vatikan'daki kurum kast edilirken, Berlin'de birçok kilise vardır, derken ibadet edilen bina anlaşılmaktadır.

uygulanmaktadır. Bu ülkeler, bazen Din Dersinde bir mezhebin ya da dinin ağırlıklı olarak okutulduğunu açıkça belirtirlerken bazen de hiç bir mezhebe bağlı olmayan ya da mezhebe/dine dayalı olmayan Din Dersi verdiklerini söylemektedirler. Örneğin, İngiltere'deki Din Dersi programında, dersin Hristiyan karakterli bir öğretim olduğu açıkça belirtilirken, Anglikan ağırlıklı olduğu resmen ifade edilmemektedir. Ancak, İngiltere'de din dersleri Anglikan mezhebi ağırlıklı olarak yapılmaktadır.(Bolay ve Türköne, 1995, 50; Shepherd, 1991, 84-89; Rudge, 1997, 96-101)

Danimarka ve Yunanistan'da din dersleri zorunlu olarak okutulmaktadır ve programlarının mezhebe/dine dayalı olmadığı (non confessional) olduğu söylenmektedir. Ancak, Danimarka'da dersin adı Hristiyanlıktır (MEB, 1991, 79-80) ve Evanjelik-Luteryen mezhebi ağırlıklı olarak okutulması normaldir. Çünkü bu mezhep devletin resmî mezhebidir. Yunanistan'da din dersleri zorunludur, derslerin mezhebe/dine dayalı olmadığı belirtildiği hâlde, Ortodoks inancı temel alınır.(Bolay ve Türköne, 1995, 51)

Din öğretimi ile ilgili mezhebe/dine dayalı ve mezhebe/dine dayalı olmayan yaklaşımların dışında özellikle Avrupa ülkelerinde bazı yeni arayışlar da bulunmaktadır. İngiltere, Almanya, Norveç'te geliştirilmeye çalışılan yeni yaklaşımlara "mezhepler üstü model", "mezheplere bağlı olmayan model", "birleştirici model", "çoğulcu model", "fenomenolojik yaklaşım" vb. denilmektedir.(Bu yaklaşımlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bak: Bilgin, 2001, 74-79; Noormann, 2000, 24-30) Ancak bu yaklaşımlar, resmî bir statüye kavuşmamış fakat üzerinde çalışmaların sürdürüldüğü yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların gelişimi açısından İngiltere'deki uygulamalara bakmak faydalı olabilir.

İngiltere'deki ilk ve orta dereceli okullardaki din öğretimi genel olarak, "mezhebe/dine dayalı" bir özelliğe sahiptir. Bunun anlamı, öğretmenin derste Hristiyan inancını benimsetmesi demektir. Son 30 yıla kadar din öğretimi bu anlayış içinde yapılmakta iken, bu görüşe karşı mezhebe/dine dayalı olmayan (non-confessional) ve özellikle "fenomenolojik" yaklaşım ortaya atılmıştır.(Bilgin, 2001, 82-89; Shepherd, 1991, 370)

Mezhebe/dine dayalı olmayan yaklaşım iki şekilde anlaşılmaktadır:

1. Fenomenolojik yaklaşım,
2. Dogmalara karşı yaklaşım.

"Dogmaya karşı yaklaşım", genel olarak din hakkında ve dünyadaki dinlerle ilgili önemli hakikatlerin tarafsız olarak öğrenciye verilmesi esasına dayanır. Burada amaç, öğrencilerin yaşadıkları dünya hakkında daha iyi bilgi sahibi olmaları, böylece onu daha iyi anlayabilmeleri ve yaşadıkları dünyada daha başarılı ve daha sorumlu bir şekilde yer almalarıdır. Bu yaklaşım, bir yandan yeni çok kültürlülük bakış açısı ile birleşirken diğer yandan mezhebe/dine dayalı yaklaşımların doktrinel varsayımlarından ve dogmatizmden korunmuş olmaktadır. Ancak, bazıları bu tür yorumlanan bir din öğretiminden tatmin olmamaktadır. Çünkü bu tür bir din öğretimi, herhangi bir tarih ve genel kültür dersine benzeyecek ve yeni neslin yetişmesine bir katkıda bulunma yeteneğini kaybedecektir.(Shepherd, 1991, 371-372)

Fenomenolojik yaklaşım ise, "Din öğretimi malumat vericiliği aşmalıdır." düşüncesinden hareket etmiştir. Buna göre, inançları daha iyi anlamak ve söz konusu olayı daha iyi takdir etmek için, geçici olarak doğruluk ve yanlışlık sorularını parantezlemeli, dogmaya karşı yaklaşımın amaçlarını aşabilmelidir. Bu yaklaşımda amaç, belli bir inancın müminlerini meydana getirmek değildir. Ancak, bu durum öğretmen ve öğrencilerin bir inanca sahip olmalarını engellemez.(Shepherd, 1991, 372)

Fenomenolojik yaklaşımda derse, bazen dinî bir günden, bir ibadetten, bir inanç esasından, bazen de gelenekle ilgili bir konudan hareketle başlanabilir. Daha sonra bu konuyla ilgili çeşitli dinlerin görüşlerinin açıklaması yapılır, bu arada öğrencilerin yaşadıkları tecrübelerden yararlanır. Böylece öğrenciler bu anlatılanların esasına ulaşmaya çalışır.(Shepherd, 1991, 372-373)

Peki, bu anlayışa niçin ve nasıl gelindi? Bu soruların cevapları, bu yaklaşımları daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu konuyu Shepherd (1991, 370-371), şöyle açıklamaktadır: Din öğretimi felsefesinde veya din öğretimi teorisindeki bu değişimin arka planında, İngiliz toplumunun Hristiyan toplumdan, çok kültürlü (plüralist) topluma dönüşündeki köklü ve büyük değişiklik bulunmaktadır. Bu yüzyıl içinde, İngiltere'ye büyük sayıda insan Batı Hint adalarından, Hindistan'dan, Pakistan'dan ve Bangladeş'ten göç ettiler. Bu insanlar zamanla kendi ibadethanelerini yaptılar. Bu arada çocukları da okullara gidiyordu. Okullarda derslere toplu ibadette başlanmaktadır. Bu ibadet/dualar doğal olarak Hristiyanlık üzerine kurulmuştur. Bu sistem, çok kültürlülük esasına göre değil, Hristiyan bir topluma göre düzenlenmişti. Bu sistemi beğenmeyenler sadece göçmenler değil aynı zamanda İngiliz asıllı olup ta Hristiyan inanç ve değerlerini

benimsemeyenler de böyle bir din öğretimini istemiyorlardı. Yine yazara göre, "İngiltere artık Hristiyan değildir. İngiltere Hristiyanlık sonrası laik, çoğulcu liberal demokrasiye sahiptir." Shepherd, (1997, 84)'in verdiği bilgide kiliselere gidenlerin oranının % 8 civarındadır. Bir başka veride de, 1981 ile 1990 yılları arasında bir dine mensup olma ve dinî ibadetlere katılma oranlarının gittikçe azaldığı görülmektedir.(Bauberot, 1994, 156-267)

İngiltere'deki bu tartışmalarla ilgili olarak John Rudge (1997, 96) şöyle demektedir: "Yukarıda anlatılan yasal çerçevenin yakın gelecekte ciddi bir değişikliğe uğrayacağı pek mümkün görünmemektedir. Muhafazakâr hükümet tarafından atılan adımlar bu çerçeveyi gevşetmekten çok, güçlendirmeye yönelik olmuştur. Bu çerçeve ile ilgili olarak eğitimin, dinin zorunlu olarak okullarda öğretilmesiyle yara aldığına inananlarla, dini, sosyal gelişim ve kültürel uyum için bir güç olarak görenler arasında ciddi tartışmalar olagelmıştır. Bu tür konular çok tartışmalı olduğu için genellikle merkezî hükümet bu çerçeveyi olduğu gibi bırakmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte, merkezî hükümet zaman zaman okullara maddî desteğini verip vermemekte, yerel öğretim programını belirleyen toplantılara etki etmeye çalışmasında veya belirli baskı gruplarına destek vermesinde, bu yasal çerçevenin yorumunda ince (kurnaz) değişiklikler yapmaktadır. Şüphesiz çizilen bu çerçeve ciddi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır."

Bu tür sorunlar ve yorumlar, İngiltere'de din öğretiminde yeni yaklaşımların aranmasına yol açmaktadır. İşte mezheplere dayalı olmayan yaklaşım da bunların sonucudur. Ancak hemen şunu belirtelim ki, henüz bu anlayışlar İngiltere'de deneme aşamasında olup, din öğretimi eski anlayışla verilmeye devam etmektedir.

3.Dinî bilgilerin başka derslerde verildiği model: Bu modelde, dinlerin tanıtımı ile ilgili bilgiler, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, felsefe, sosyoloji, edebiyat gibi diğer kültür derslerin programı içinde yer alır. Bu model Fransa'da uygulanmaktadır.. Fransa'da resmî okullarda Din Dersi bulunmamaktadır. Ancak, "Yurttaşlık Bilgisi ve Ahlak " adlı bir ders zorunlu dersler arasındadır. Ayrıca tarih, coğrafya derslerinde dinlerin tarihlerinden ve coğrafi dağılımlar açıklanırken inanç, ibadet ve ahlak esaslarından da ayrıntılı olarak bahsedilmektedir.

Devlet okullarında, din öğretimindeki yaklaşımlara göre dünyadaki uygulamalar şöyledir:

a.Mezhebe/dine dayalı din öğretimi yaklaşımını uygulayan ülkeler: Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Hollanda,

İrlanda, İspanya, İtalya, Portekiz, Kanada. Bu ülkelerden, Portekiz hariç hepsinde, öğrenci ya Din Dersini ya da alternatif bir dersi almak zorundadır.

b.Mezhebe/dine dayalı olmayan din öğretimi yaklaşımını uygulayan ülkeler: Danimarka, İngiltere, İsveç, Norveç, Yunanistan. Bu ülkelerden İngiltere’de, veli isterse öğrenci derse girmeyebilir. Diğerlerinde, farklı din mensubu olanlar dışında tüm öğrenciler Din Dersine katılmak zorundadır. Din Dersinin alternatifi yoktur.

c.Devlet okullarında Din Dersine yer vermeyip, tarih vb. derslerde din kültürü veren ülke Fransa’dır. Ancak Fransa’nın Alsace ve Moselle bölgesinde devlet okullarında din dersleri vardır. Japonya ve ABD’de devlet okullarında Din Dersi yoktur, ancak Japonya’da ahlak dersi vardır.

Bazı Ülkelerde Din Öğretimi Uygulamaları

Bu bölümde, çeşitli ülkelerdeki din öğretimi açısından özellik arz eden uygulamalar verilecektir. Konuya geçmeden şunu açıklamakta fayda vardır. Avrupa Birliği, temel yasalarında din ve Kiliseler yer almamıştır. Kilise ve devlet arasındaki ilişkiler ve din eğitim ve öğretimi ile ilgili uygulamalar, üye ülkelerin kendi yasa ve mevzuatlarına göre yapılmaktadır.(Treanor, 2000, 98; Abalı, 2005, 446; Béraud, 2007, 209-212)

Almanya:

Almanya’da zorunlu eğitim, eyaletlere göre, 9 veya 10 yıldır. Almanya’da ilk ve orta dereceli resmî okullarda din veya ahlak dersi zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Anaokullarının yaklaşık % 70’i Kiliselerin yönetiminde olduğundan çocuklar dinî bir eğitimle okul hayatlarına başlamaktadır. Devlete bağlı anaokullarında da dinî motifler sürekli kullanılmaktadır. Alman halkı, Protestan ve Katolik mezheplerine bağlıdır.(Ouedraogo, 1990, 15) Almanya’da okullardaki din eğitimi ile ilgili uygulamaların temeli 1949 tarihli Anayasanın 7. maddesine dayanmaktadır. Bu hüküm genel çerçeveyi belirlemektedir. Uygulamaların ayrıntıları eyaletlere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Berlin ve Bremen eyaletleri için Anayasa’nın bu maddesi geçerli değildir. Çünkü 1949’da bu eyaletlerde başka bir eyalet hukuku geçerliydi.(Sraga, 2000, 42) Ancak Berlin eyaletinde Din Dersi devletin değil dinî cemaatlerin kendi sorumlulukları altında verilmektedir. Bremen eyaletinde ise bir nevi İncil tarihi bağlamında genel bir Hristiyanlık Din Dersi verilmektedir.(Noormann, 2000, 17)

Anayasa'ya göre, Din Dersi, kamu okullarında okutulan düzenli derslerden biridir ve sınıf geçmeye etkisi vardır. Devlet, ilgili personel vb. giderleri karşılamak durumundadır. Öğrenci velileri ve öğrenciler Din Dersine katılıp katılmama konusunda serbesttir. Hiçbir öğretmen, kendi isteği dışında Din Dersi vermeye zorlanamaz.(Noormann, 2000, 14-16)

Devletin denetim hakkı çiğnenmeksizin Din Dersi, cemaatlerin ilkeleriyle uyum içinde verilir. İşin püf noktası bu hükümdedir. Cemaatler, devlet ile uyum içinde bu dersin hedefleri ve içerikleri hakkında karar verirler. Devletin yetkisi ve cemaatlerin ortak sorumluluğunun birleşiminden çıkan sonuca göre, Din Dersi verecek öğretmenler devletin belirlediği öğretmenlik formasyonunu almalarının yanında, ilgili Kilisenin de onayını almak zorundadır. Bunun anlamı, Din Dersi öğretmenin dersi verirken ilgili cemaat ile uyum içinde olması gereğidir.(Noormann, 2000, 16) Önceleri, Din Dersi deyince Katolik ve Protestan din dersleri anlaşılıyordu. Son yıllarda ise bu din veya mezheplerin yanında İslâm Din Dersinin okullarda nasıl yer alacağı tartışmaları başlamıştır.

İlk ve orta dereceli okullarda 14 yaşına kadar hangi din veya ahlak dersini alacağına öğrenci velisi, daha sonra öğrenci kendisi karar verir.(Başkurt, 1995, 36)

Din dersleri mezhebe/dine dayalı olarak yapılmaktadır. Din Dersine katılmayan öğrenciler için eyaletlerin çoğunda başka bir ders konulmuştur. Bu dersin adı konusunda bir birlik yoktur. Birçok eyaletlerde bu dersin adı, "Ahlâk / Etik" olarak geçmektedir. Bazı eyaletlerde ise, bu derse, "Değerler ve Normlar", "Pratik Felsefe", "Çocuklar İçin Felsefe", "Ahlâk-Din Bilgisi", "Hayatı Biçimlendirme" adı verilmektedir. Eyaletlerin çoğuna göre ahlâk dersi, Din Dersini seçmeyen öğrencilerin okuması zorunlu dersler arasında yer alırken, bazılarında tüm öğrenciler için zorunlu bir derstir.(Noormann, 2000, 17-18; Abalı, 2005, 448) Ahlâk dersinde, öğrenciye, sorumlu ve ortak değerlere uygun davranmayı öğretmek esastır. Bunun yanında ahlâk dersi, felsefe ve din bilgisi üzerine tartışmaya zemin hazırlayacak biçimde işlenmektedir.(Başkurt, 1995, 92)

Üniversite seviyesinde din öğretimi devlet üniversiteleri içinde bulunan Katolik ve Protestan bölümleri şeklinde ilâhiyat fakültelerinde yapılmaktadır. Bunun yanında Kiliselere bağlı yüksek okullar ve akademi adı verilen halka yönelik okullar da bulunmaktadır.(Arabacı, 1999, 78)

Avusturya:

Avusturya Anayasası'nın 17. maddesinin 4. bendi din eğitimi teminat altına almıştır; bu yasaya göre okuldaki din eğitiminden ve sınıflardan farklı kilise ve cemaatler ayrı ayrı sorumludur. Devletin tanıdığı bir kilise veya cemaatin mensubu olan tüm öğrenciler için, kendi mezheplerinde Din Dersi ilköğretim, ortaokul, eğitim, ziraat ve orman fakültelerinde zorunludur. Özel okullarda ise seçmeli derstir.(Potz, 2006, 392)

Devlet, kilise / dinî grup okullarına yardım etmektedir. Devlet okulu ve devlet tarafından tanınan okulların sınıflarında, eğer öğrencilerin çoğunluğu herhangi bir Hıristiyan mezhebine bağlıysa haç bulundurulmak zorundadır.(Potz, 2006, 393-394)

İlk ve orta dereceli okul programlarında, Din Dersi yer almak zorundadır. Her eğitim yılının başlangıcında, ilk 5 gün içinde öğrencinin velisi okul idaresine bir dilekçe ile başvurursa, 14 yaşın altındaki öğrenciler din eğitimden muaf tutulurlar 14 yaşın üzerindeki öğrenciler okul idarelerine kendileri başvurabilirler.(Potz, 2006, 392) Haftada iki saat olarak uygulanan ve dinî cemaatlerin tayin ettiği görevlilerce verilen Din Dersi öğretmenlerinin ücretlerini devlet öder. Dinî cemaatler din derslerinin haftalık ders sayısını artırabilirler. Ancak bu durumda, devlet ek ders ücreti ödemez.

Tanınmış Kiliselere veya dinî cemaatlere mensup olmayan veya Din Dersinden muaf olmak isteyen öğrenciler ise, yine zorunlu olarak genel program içinde "ahlak" dersi alırlar. 1997'den bu yana pilot uygulama şeklinde başlayan bu uygulama 2003-2004 eğitim yılında 100 okulda gerçekleştirilmiştir. Ancak uygulamanın tüm okullara yayılıp yayılmayacağı henüz netlik kazanmamıştır. Bu derslerdeki eğitim din temelli olmamalıdır. Zaten din temelli bir ders olsaydı, zorunlu tutulamazdı.(Potz, 2006, 393)

Okullardaki din dersleri ile ilgili işleri, dinî cemaatler düzenlerler. Din derslerinin programı kiliseler ve dinî cemaatler tarafından hazırlanmaktadır. Eğitim Bakanlığı bu programlar hakkında bilgilendirilir ve programlar bakanlık tarafından yayınlanır; ancak bakanlıkla kiliseler veya cemaatler arasındaki bu ilişki sadece programın ilanından ibarettir; yoksa devletin onayı gerekli değildir.(Potz, 2006, 394)

Anayasaya göre, tanınmış dinî cemaatler şunlardır: Katolik, Protestan, Eski Katolik, Ermeni Apostel, Yunan-Ortodoks, Suriye-Ortodoks, Metodistler, Mormonlar, Yeni Apostel Kiliseleri;

Müslümanlar; İsrail Din Camiası; Budist Din Camiası.(Bolay ve Türköne, 1995,62-63)

Avusturya, Avrupa'da, İslam'ı tanıyan ilk ülkedir. Bosna-Hersek, 1908 yılında Hapsburg İmparatorluğu'na ilhak edildiğinde, Müslümanlar, Avusturya ve Macaristan'da yasal olarak tanınan bir cemaat oldular. "Hanefi Mezhebine İnanan Müslümanların Tanınması Yasası" ile birlikte Hanefi Müslümanlar, yasal olarak tanınan diğer kilise ve dini cemaatlerle aynı yasal konumu paylaşmaya başladılar. Böylece dinlerini kamusal alanda ifade etmeye, kendi meselelerinde özerk olmaya, dini, eğitsel ve hayır işlerine yönelik vakıflar kurmaya hak kazandılar. Bununla birlikte 1987 yılında Anayasa Mahkemesi, yalnızca Hanefi mezhebine bağlı olan Müslümanları kapsayan bu yasa, anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle feshetti ve bu yasa ayırım yapılmaksızın tüm Müslümanlar için geçerli oldu.(Potz, 2006, 396)

Belçika:

Belçika'da çoğunluğu oluşturan Katolikler, kiliseleri, sendikaları, sigorta şirketleri, hastaneleri, yazılı ve sözlü basın kuruluşları, eğitim kurumları, sosyal ve yardım kurumları, kültürel ve ticarî çalışmalarına ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında etkin bir rol oynamaktadır. Özellikle eğitim kurumlarının yarısından fazlasını elinde bulunduran Katolik Kilisesi kendi okullarında daima dinî havayı yaşatmaya çalışmaktadır. Dinî hava sadece Kiliseye bağlı okullarda değil hayatın her alanında etkisini göstermektedir. Bir krallık olan Belçika'da "millî bayram" vb. bazı devlet törenleri Katolik anlayışına uygun olarak kutlanmaktadır.(Ayrıntılı bilgi için bak: Aydın, 1999, 101-147)

Anayasa, "Öğretim serbesttir. Her türlü kısıtlayıcı önlem yasaktır. Suçlar ancak yasalarla cezalandırılır. Devlet tarafından finanse edilen eğitim, yasayla düzenlenir." der. Belçika'da öğretim kurumları açmada hiç bir kısıtlama yoktur. Herkes bu amaçla faaliyet gösterebilir, okullar, kurslar açabilir. Ancak, devletin resmen tanıdığı diploma ve unvanları vermek ve devlet destekleme yardımlarından yararlanmak isteyen okullar, yapılarını yasalarda belirtilmiş şartlara uydurmak zorundadır.

Okullar genel olarak resmî ve özel okullar olarak ikiye ayrılır. Resmî okullar, Eğitim Bakanlığına, belediyelere ve il idaresine bağlı okullardır. Özel okullar ise, şahıs ve kurumlara aittir. Kurallarına uyan tüm resmî ve özel okullar öğrenci başına belirlenmiş devlet yardımını alır. Yani masrafları devlet tarafından karşılanır. Özel öğretim kurumları, uygulanacak eğitim programlarını, öğretim

yöntemlerini, ders kitaplarını, çalıştırdığı personelini belirlemekte tamamen serbesttir. Özel öğretim kurumları teftiş sistemlerini kendileri kurarlar. İlk ve orta dereceli okul öğrencilerinin yarısından fazlası, özel Katolik okullarında öğrenim görmektedir.

Belçika'daki okul sistemi sayesinde herkes istediği inanç ve düşüncedeki bir öğretim kurumunda öğrenim yapma imkânına sahip olmaktadır. Anayasa'nın 17. maddesi şöyle demektedir: "Topluluklar (Devlet) velilerin özgür seçimlerini garanti eder. Topluluklar tarafsız (nötr) bir öğretim düzenler. Tarafsızlık, öğrencilerin ve velilerin felsefi, ideolojik ya da dinî anlayışlarına saygılı olmak demektir. Resmî kurumlar tarafından düzenlenen okullar, zorunlu öğretimin sonuna kadar, tanınmış dinlerden birisine ait din ya da dinî olmayan ahlâk öğretimi arasında seçme imkânını sunmaktadır."

Resmî okullarda, ilk ve orta öğretim boyunca öğrenci haftada en az 2 saat olmak üzere Din ya da Ahlâk (Moral) derslerinden birisini seçerek okumak zorundadır. Seçmeli Din Dersleri, Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudi, İslâm dersleridir. Din derslerinin programlarını ilgili dinin temsilcileri (Katolik Kilisesi vb.), Ahlâk Dersinin programını ise Eğitim Bakanlığı yapar. Ahlâk Dersinin ana felsefesi, "laiklik, demokrasi, insancılık (hümanizm), çoğulculuk ve varoluşçuluk" üzerine kurulmuştur.

Resmî okullarda yukarıdaki din derslerinden herhangi birisini almak isteyen bir öğrenci bile olsa ders açılmak zorundadır. Ancak Müslüman velilerin duyarsızlığı sonucu birçok Müslüman çocuğu Katolik Din Dersi ya da Ahlâk Dersi okumaktadır. Katolik okullarında okuyan öğrenciler, bu okulu tercih ederek geldikleri için Katolik Din Dersini de doğrudan seçmiş olmaktadır.

Anaokulu, ilk ve ortaöğretimde ayrıca "Animasyon" dersleri vardır. Bu dersler, Katolik okullarında "Ruhanî Animasyon" adı ile aynen Din Dersi gibi ya da Din Dersini tamamlayıcı olarak yapılmaktadır.

Okul öncesi, ilk ve ortaöğretimde özellikle Katolik okullarda öğrenciler ara sıra kiliseye götürülerek, onlara dinî ayinler yaptırılmaktadır. Katolik anaokulu ve ilkokullarında dersler çoğunlukla dua ile başlamaktadır. Yine bu okullarda ve her sınıfta haç vb. dinî resim ve levhalar bulunmaktadır.

1993 yılı istatistiklere göre öğrencilerin Fransız Toplumunda yaklaşık % 73'ü Katolik, % 1'i Protestan, % 0.2'si Yahudi, % 5'i

İslam din derslerini ve % 20'si Ahlâk dersini seçmektedir. Flaman Topuluğunda, Katolik Din Dersini seçenlerin oranı daha fazladır.

Ülkedeki yükseköğretim sistemi de ilk ve orta dereceli okullara benzer şekilde teşkilatlanmıştır. Yükseköğretim kurumlarının yaklaşık yarısı, özel üniversite olarak Katolik Kilisesine bağlıdır. Katolik yüksekokul ve üniversitelerinde, seçmeli Katolik din dersleri vardır. Katolik ve Protestan Kiliselerine ait din adamı ve Din Dersi öğretmeni yetiştiren 2 ve 3 yıllık ilâhiyat yüksek okulları ile 4 yıllık ilâhiyat fakültelerinde ise meslekî din eğitimi verilmektedir.

Danimarka:

1953 tarihli Danimarka Anayasası'nın 4. maddesine göre, Evanjelik Lüteryen dini, resmî din olup, devlet tarafından desteklenmektedir.(Bolay ve Türköne, 1995, 51) Millî Kilise olan Halk Kilisesi, Kilise Bakanlığı tarafından yönetilir. Mensuplarının ücretlerinden otomatik olarak kesilen, "Kilise vergisi" Kilisenin masraflarına harcanır. Kilise, doğum, ölüm, evlilik vb. kayıtları tutarak "nüfus müdürlüğü" görevini de yapar.(Kuyucuoğlu, 2005, 316) Halkın % 86'sı, Halk kilisesine üyedir.(Abalı, 2005, 447; Kuyucuoğlu'nun makalesinde (s. 316) bu oran, % 91,5 olarak verilmektedir.)

Danimarka'da zorunlu eğitim, 9-10 yıldır. Ayrıca ev okulu uygulaması vardır. Buna göre, okula devam değil, dersleri öğrenme ve sınavlara girme zorunludur.(Kuyucuoğlu, 2005, 319) Öğrencilerin yaklaşık % 90'ı ücretsiz olan belediyeye bağlı yerel okullara, % 10'u da özel okullara devam etmektedirler. Özel okullarda veliler öğretim ücretinin % 15'ini ödemektedirler.(MEB, 1991, 55)

Ülkede, Din Dersi ilköğretim okullarının 1-9. sınıflarında "Hristiyanlık Bilgisi", 10 sınıfta ve liselerde "Din Bilgisi" adı altında mezhebe/dine dayalı olmayan şekilde okutulmaktadır.(MEB, 1996, 79-103) Dersin programı, yerel makamlar tarafından yapılmakta ve Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmaktadır.(Bolay ve Türköne, 1995, 51; Abalı, 2005, 447)

Ayrıca yükseköğretim düzeyinde din öğretimi, İlahiyat Fakültelerinde yapılmaktadır.(MEB, 1991, 221) Danimarka'da Evanjelik-Lüteryen dini, resmî din olup devlet tarafından desteklenmektedir. Ancak, din dersleri, dinler hakkında öğretim yaklaşımında (non confessional) verilmektedir.(Bolay ve Türköne, 1995, 51)

Finlandiya:

Finlandiya'da öğrenci Din Dersi veya ahlâk (etik) derslerinden birini seçmek zorundadır.(Abalı, 2005, 447)

Fransa:

Fransa, resmen laik bir ülke olduğunu söyleyen ülkelerdendir ve halkının çoğunluğu Katoliklerden oluşmaktadır. Laiklik ülkede ilk defa eğitimde uygulanmıştır. Bunun sonucu olarak, J. Ferry yasalarıyla 1881 yılında 6-14 yaş arası ilköğretim zorunlu hâle gelmiş ve ilköğretimde din dersleri okul programlarından çıkarılmış, yerine "Ahlâk ve Yurttaşlık Bilgisi" dersi konulmuştur.(Xavier, 1997, 119,129) Ancak ülkede, din eğitim ve öğretimini yasaklayan bir hüküm olmadığı gibi, 1886'da özel okul açma izni de verilmiştir.(Xavier, 1997, 120,130) Kilise okulları devlet yardımı almaktadır.

1904'te devlet okullarında orta öğretim programlarından din dersleri kaldırılmıştır. Ancak özel okullarda yapılan din eğitimi devam etmiştir.(Xavier, 1997, 118,129) 1997 yılı itibariyle özel Katolik okullarındaki öğrenci sayısı, ilköğretimde Fransa'daki tüm ilköğretim öğrencilerinin % 15'ini ve ortaöğretimde % 19'unu oluşturmaktadır.(Kavas, 1997, 206) Kiliseler okul dışında her yaşta isteyen vatandaşlara dinî kurslar düzenlemektedir. İlkokul öğrencilerinin yaklaşık % 40-45'i Katolik din eğitimi almaktadır.(Xavier, 1997, 123,133)

1996 yılında alınan bir kararla, 6-10. sınıflarda tarih derslerinde dinlerin ayrıntılı olarak tanıtılmasına karar verilmiştir. Ülkede, tarih derslerinde ilgili tarihlerde geçen olaylara paralel o dinle ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir. Örneğin, Arap tarihi okutulurken İslâm kültürü ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.(Abalı, 2005, 448-449) Şubat 2005'de alınan bir kararla, dinler hakkında verilen bilgilerin tarih dersiyle sınırlı kalmaması ve daha da artırılması kararlaştırılmıştır.

Fransa'nın Strazburg civarındaki Alsace ve Mosele bölgeleri, Kiliselerle yapılan konkordato (Papalıkla devlet arasında yapılan anlaşma) nedeniyle farklılık arz etmektedir. Bu bölgede devlet okullarında Din Dersi olduğu gibi devlet üniversitelerinde ilâhiyat fakülteleri de yer almaktadır. Din Dersini almak istemeyen öğrenciler, ahlâk dersine girmek mecburiyetindedir.

Hollanda:

Hollanda halkının çoğu, Katolik ve Protestan olan bir ülkedir. Hollanda'da bugün Katolik ve Birleşik Protestan Kiliseler, hemen hemen aynı büyüklüktedir ve her birinin yaklaşık 5 milyon üyesi vardır. Aynı zamanda farklı Yahudi toplulukları mevcuttur. Son 10-20 yıllık süreçte ise, Hindu ve Müslümanların sayısı giderek artmaktadır. Ülkede yaklaşık 1 milyon Müslüman olduğu tahmin edilmektedir.(Bijsterveld, 2006, 436)

Hollanda halkı, Batı Avrupa ülkelerine göre, değişik bir durum arz etmektedir. Yapılan anketlere göre, halkın yarısı kilise dışı olduklarını söylemektedirler.(Martin, 2003, 159)

Din devlet ilişkileri açısından Kilise ile devlet ayrılmış olsalar bile devlet, vergi muafiyeti gibi bazı konularda Kiliselere kolaylık sağlamaktadır. Ancak, devlet, dernekler, yardım kuruluşları, dergi, gazete, radyo ve televizyon vb. yayın kuruluşlarına yaptıkları etkinliklere göre, yardımcı olmaktadır. Bu yardımdan Kilise kuruluşları da yararlanmaktadır.

Ülkede, 5-16 yaşlar arası 11 yıllık zorunlu eğitim vardır. Anayasa'nın 29.maddesi din özgürlüğünü garanti etmektedir: 30. maddeye göre, kamu idaresindeki okul yöneticileri, okul çalışma programında belirlenen ders saatleri içerisinde, öğrencilerin mezhebe/dine dayalı (confessional) din eğitimi dersi alma imkânlarını hazırlamak zorundadır. Din dersleri, haftada üç saati geçmemek üzere bir öğretim yılında en fazla 120 saat olabilir. 31. maddede din derslerinin programları ve öğretmenleri (Kilise vb.) ilgili dinin temsilcileri tarafından belirlenir.(Sevinç, 2003, 21,78) Din eğitimi dersinin giderleri de devlet tarafından finanse edilir. Din derslerinin öğretmenini (hem genel Din Dersi hem de seçmeli olan Din Dersinin) okul idaresi tayin eder. Ancak okul idaresi, dinî doktrinlere müdahale etmez.(Bijsterveld, 2006, 441) Okullarda, din eğitimi derslerinde, Protestan ve Katoliklik yanında İslam Din Dersini okumak da mümkündür. Bu din eğitimi dersinin yanında tüm öğrencilerin zorunlu olarak aldıkları "Geestelijke Stromingen" = "inanç/dünya görüşü veya dinî ve düşünce akımlar" adlı bir ders daha bulunmaktadır.

Eğitim özgürlüğü çerçevesinde birçok dinî kurum tarafından özel okul açılmıştır. Hollanda'da dinî okullar (cemaat okulları) oldukça yaygındır. Mevcut okulların yaklaşık üçte ikisini, cemaat okulları oluşturmaktadır.(Bijsterveld, 2006, 441) Bu çerçevede Müslümanların da okulları vardır. Özel okullarda mezhebe/dine dayalı din eğitimi dersleri zorunlu olup, haftada iki saattir.(Bolay ve

Türköne, 1995, 65) Ülkede, bu çerçevede 30 civarında İslâm Okulu bulunmaktadır.

İngiltere:

İngiltere'de Anglikan Kilisesi resmî bir özelliğe sahiptir. Birçok devlet töreni dinî törenle yapılmaktadır. Devlet başkanı yani kral aynı zamanda Anglikan Kilisesinin başkanı olup, başbakanın teklifi ile din görevlilerini atar.(Hellencourt, 2003, 171)

Din dersleri, resmî ilk ve orta dereceli okullarda ders çizelgesinde yer almaktadır. Okullarda güne toplu dua ile başlama yasa emridir.(Kaymakçan, 2004; Bolay ve Türköne, 1995, 50; Shepherd, 1997, 88) Ancak, öğrenci velileri, isterlerse çocuklarını, hem Dîn Dersine hem de toplu duaya katılmadan alıkoyabilirler. Din öğretimi programları hazırlama, yerel toplulukların sorumluluğundadır.(Kaymakçan, 2004; Rudge, 1997, 96)

Ülkede dinî grup ve cemaatler özel okul açabilmektedirler. Dinî grupların açtıkları okullarda doğal olarak dinî ağırlıklı bir öğretim verilmektedir.(Öcal, 1994, 144) 2001 verilerine göre İngiltere'de devletin finanse ettiği okulların üçte birine yakını dinî temelli cemaat okuludur ve öğrenci oranı %23 'tür. Devletin finanse ettiği bu tipte yaklaşık 7.000 okul vardır. İngiliz Kilisesine ait 4.716, Roma Katolik Kilisesine ait 2.108, Yahudilerin 32, Müslümanların 4 okulu bulunmaktadır.(Davie, 2006, 463)

İspanya:

İspanya, halkının çoğu, Katolik olan bir ülkedir. İspanya'da 6-16 yaşlar, zorunlu öğretim çağıdır. İlk ve orta dereceli devlet okulları, öğrenciye Din Dersi vermek zorundadır. Din Dersine girmek istemeyen öğrenciler, İspanya'da ahlâk, Katalonya bölgesinde din kültürü dersini okur. 2000 yılına kadar, okullarda sadece Katolik Din Dersi varken, bundan sonra İslâm, Protestan ve Yahudilik dersleri de yer almaktadır. *Din Dersleri, din eğitimi mezhebe/dine dayalı (confessional) yaklaşımda olup, programlarını ilgili dinin temsilcileri yapmaktadır.(Guardia, 2006)

İlkokul öğretmeni yetiştiren üniversite öğrencileri de Din Dersi ve din öğretimi (pedagoji) dersi okumak zorundadır. Lise Din Dersi öğretmenleri ise ilâhiyat fakültelerinde yetiştirilmektedir.

Ülkede, din derslerinin "din kültürü" dersine çevrilerek tüm öğrenciler için zorunlu hâle getirilmesiyle ilgili tartışmalar yapılmaktadır.

İsveç:

İsveç, halkının çoğu, Protestan olan bir ülkedir. Zorunlu eğitim 9 yıldır. 5.sınıftan itibaren eğitim ayrı binalarda sürdürülür. Devlet okullarında haftada iki saat, "Din Bilgisi" dersi zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Daha önce, din eğitimi (confessional) mezhebe/dine dayalı olarak okutulan Din Dersi, 1969 yılından itibaren dinler hakkında öğretim (non confessional) mezhebe/dine dayalı olmayan yaklaşımında uygulanmaktadır. Derslerde, imkânlar ölçüsünde her dinle ilgili bilgiler, kendi mensupları (öğretmenleri) tarafından sırayla öğretilir.(Tidman, 2005)

İtalya:

İtalya, din devlet ilişkileri açısından Katolikliğin tarihî ve sosyolojik olarak etkin olduğu bir ülkedir. Anayasanın 7. maddesine göre, "Devlet ve Katolik Kilisesi"nin her biri kendi alanında bağımsız ve egemen olduğu için Katolik Kilisesi "millî bir nitelik kazanmıştır.

Ülkede, din dersleri üniversiteler hariç devlet okulları tarafından güvence altına alınmıştır. Anaokulları ve ilkokullarda haftada 2 saat, ortaokul ve liselerde 1 saat Din Dersi okutulmaktadır. Din eğitimi (confessional) yaklaşımındaki Din Dersi seçmeli bir derstir. 2005-2006 öğretim yılında öğrencilerin % 91'i Din Dersi almıştır. Derslerin programlarını hazırlamak, kontrol etmek ve öğretmenleri tayin etmek Katolik Kilisesinin elindedir.(Morante, 1997, 139; Ferrari, 2007, 463-467)

Norveç:

Norveç, halkının çoğu, Protestan olan bir ülkedir. Anayasa'nın 2.ve 3.maddelerine göre, Lüteryen mezhebi, devletin kamu dinidir ve kral bu dine bağlı ve bu dini korumak zorundadır.

Norveç'te, 1997 eğitim reformuyla, zorunlu ilköğretim 6 yaşında başlamakta ve 10 yıl sürmektedir. Ülkede önceleri, mezhebe/dine dayalı Protestan Din Dersi uygulanırken, 1997'de ilk ve orta dereceli devlet okullarında "Hristiyan Kültürü ve Din ve Ahlâk Eğitimi" dersi tüm öğrencilere zorunlu hâle getirildi.(Flornes, 2003, 143)

Dinler hakkında öğretim (non confessional) yaklaşımında olan din derslerinin hedefleri özetle, gelenekleri öğrencilere aktarmak; olayların iç yüzünü kavrama fırsatı vermek; insanlar arası iletişimi geliştirmek, Kutsal Kitabı ve Hristiyanlığı tanıtmak; öğrencilerin Hristiyanlık ve manevî değerlerle ilgilenmelerini sağlamak şeklinde

açıklanmıştır.(Ayrıntılı bilgi için, Flornes, 2003, 143-154; Borresen, 2003, 252-255; The Royal, 1999, 95-118)

Portekiz:

Portekiz, halkının çoğu, Katolik olan bir ülkedir. Ülkede ilk ve orta dereceli devlet okullarında, din dersleri seçmelidir. Bu dersi almak istemeyen öğrenciler, "Kişisel ve Sosyal Gelişme" dersini okumak zorundadırlar.(Abalı, 2005, 448) Din eğitimi (confessional), mezhebe/dine dayalı yaklaşımında uygulanan dersin adı, "Katolik Din ve Ahlâk Dersi"dir. Dersin programını Katolik Kilisesi hazırlamakta, öğretmenler devlet memuru olarak görev yapmaktadır. Özel okullarda, Din Dersi zorunludur. Ülkede özel okul oranı, yaklaşık % 10 civarındadır.

Ülkede, özel üniversitelerdeki ilâhiyat fakültelerinde, öğretim süresi 5 yıl olup din adamı ve Din Dersi öğretmeni yetiştiren bölümler bulunmaktadır. Ayrıca kiliselerde isteyenler için kurslar düzenlenmektedir.

Yunanistan:

Yunanistan Hristiyan Ortodoks mezhebinin resmî din olarak, devlet üzerinde oldukça etkili olduğu bir ülkedir. Yunanistan'da zorunlu eğitim, 6 yılı ilkökul ve üç yılı ortaokul olmak üzere 9 yıldır.

Ülkede, Ortodoks mezhebi ağırlıklı din eğitimi anaokullarından başlamaktadır. Okulöncesi eğitimin plânlamasını, Millî Eğitim, Din İşleri, Sağlık ve Sosyal Güvenlik ile Maliye Bakanlıkları ortaklaşa yapmaktadır. Aynı şekilde meslekî teknik eğitiminin plânlaması Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı tarafından yapılmaktadır.(MEB, 1996, 66-71)

Din bilgisi dersleri, ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu dersler arasındadır. İlkokul 1-2. sınıflarda haftada 1 saat ve lise sona kadar haftada 2 saat olan din dersleri, dinler hakkında öğretim (non confessional) yaklaşımında olup içeriği Ortodoks mezhebi ağırlıkta uygulanmaktadır.(Karaca, 1999, 96-115) Aynı şekilde Müslüman azınlık okullarında da İslâm din dersleri okutulmaktadır.

Ülkede, ortaokul ve lise seviyesinde, din eğitimi veren okullar bulunmaktadır. Ortaokul seviyesinde sadece erkek öğrencilerin devam ettikleri meslek okullarında rahiplik için gerekli davranış ve alışkanlıklarının kazandırılması için ders dışı etkinlikler düzenlenmektedir. Aynı şekilde, devlete ait "dinî liseler" rahip

yetiştirirler. Ayrıca rahip yetiştiren özel dinî liseler de vardır.(MEB, 1996, 68-74)

Japonya:

Japonya'nın dinler tarihine ilgi duyanlar için canlı bir müze ve canlı bir laboratuvar olduğu söylenmektedir. Ülkedeki mevcut dinler, Şintoizm, Budizm, Hristiyanlık ve diğer dinler olarak sınıflandırılmaktadır.(Otkan, 1997, 143-144)

Eğitim yasalarında, "Dinle ilgili hoşgörölü davranışa ve dinin toplum hayatındaki yerine eğitimde saygı gösterilmelidir." denilmekte, ayrıca, "Devletin ve yerel yönetim örgütlerinin kurduğu okullar, belli bir din için din eğitimi ve diğer dinî faaliyetlerde bulunamaz." ifadesine yer verilmektedir.(Otkan, 1997, 146)

Japonya'da zorunlu öğretim 9 yıldır. Resmî, ilk ve orta dereceli okulda din öğretimi yapılmaz. Haftada, 2 saatlik ahlak dersi vardır. Özel okullarda, ahlak dersi yerine seçmeli Din Dersi verilebilir. Dinî tüzel kişiliklerin kurduğu özel ilk ve orta dereceli okullarda din öğretimi, ders dışı faaliyetler çerçevesinde de verilmektedir. Yüksek öğretimde ilahiyat seminerleri ve rahip yetiştiren okullar aracılığı ile din öğretimi yapılmaktadır. Ülkede, dinî tüzel kişiliklerin kurduğu çok sayıda özel okul, hastane ve sosyal yardım kurumu bulunmaktadır.(Otkan, 1997, 146)

Kanada (Kebek Eyaleti):

Kanada'nın Kebek Eyaletinde, resmî ilk ve orta dereceli okullarda, öğrenci (Katolik ve Protestan) din ve ahlak dersi ya da ahlak derslerinden birisini okumak zorundadır. Bu dersler, ilköğretimde yılda 60 ve ortaöğretimde 50 saatten az olamaz.(Cadrin-Pelletier, 1996,65)

Kebek'te Katolik ve Protestan Din Dersleri, din eğitimi mezhebe/dine dayalı (confessional) yaklaşımda uygulanmaktadır.(Cadrin-Pelletier, 1996, 72; Maalouf, 1996, 78; Turcotte, 1990, 63) Ahlak dersinin felsefesi ise insancılık (hümanizm) ve varoluşçuluk esasına dayanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri:

A.B.D.' de zorunlu eğitim eyaletlere göre, 6 veya 7 yaş ile 16 yaş arasındadır. Resmî okulların yanında 3 tür özel okul bulunmaktadır.

1. Kilise okulları.

2. Azınlık okulları.
3. Diğerleri.(Akyol, 1991)

Her din ve mezhepten insanın bulunduğu ülkede, resmî okullarda Din Dersi bulunmamaktadır.

ABD devlet okullarında, "değerlerden arınmış" öğretim programları uygulanmasına rağmen, son yıllarda toplumda şiddet hareketleri, uyuşturucu kullanımı ve gayri meşru doğum vb. artması sonucu, kamuoyunda ahlakî eğitim ihtiyacı hissedilmeye başlandı. 1984 yılında yapılan bir Gallup nabız yoklamasında, vatandaşların okullardan iki temel beklenti içinde olduğu ortaya çıktı. Bunlar, okulların çocuklara doğru olarak konuşma ve yazmayı öğretmeleri ile doğru ve yanlışla ilgili sağlam standartlar oluşturmada yardımcı olmaları idi. Bunların sonucunda konuyla ilgili birçok çalışma yapılmış ve yapılmaktadır.(Akyol, 1991, 193-194)

Suudi Arabistan:

Suudi Arabistan, İslam yasalarını uygulayan bir ülke olarak okullarında din derslerine en çok yer veren ülkelerden birisidir. İlkokul 1-4. sınıflarda haftada 12 saat, 5-6. sınıflarda 9 saat Din Dersi bulunmaktadır.(Demiral, 1990, 16) İlkokulda Arapça yani ana dil dersi ise 9 ile 11 saat arasında değişmektedir. Yani, din dersleri Arapçadan daha fazladır. Ortaokullarda içinde Kur'an, Tefsir, Hadis, Tevhid, Fıkıh ve Siyer konularının yer aldığı haftada 8 saatlik Din Dersi okutulurken,(Demiral, 1990, 18) lisede haftada 2 ile 4 saat arasında Din Dersi verilmektedir.(Demiral, 1990, 20) Ülkede Din Dersi Fakültelerinde de yüksek din öğretimi yapılmaktadır.

Tunus:

Tunus'ta temel eğitim 6 yıl ilkokul ve 3 yıl ortaokul olmak üzere toplam 9 yıldır. Lise ise 4 yıldır. Din dersleri ilkokul 1. sınıftan itibaren lise üçüncü sınıfa kadar zorunlu dersler, lise son sınıfta seçmeli dersler arasında yer almaktadır.

"Terbiyetu l-İslamiyye = İslam Eğitimi" dersi ilkokul birinci sınıfta haftada iki saat olarak başlamakta; 2. ve 3. sınıfta 2 saat; 4. sınıfta bir buçuk saat; 5. ve 6. sınıfta bir saat olarak devam etmektedir. Ortaokul 1.2.3. sınıflarda bir buçuk saattir.

İslam Eğitimi dersi lisede İslam Düşüncesi ismiyle 1. ve 2. sınıflarda bir buçuk saat, lise 3. sınıfların edebiyat kolunda bir

buçuk, diğer kollarda birer saat okutulurken, 4. sınıfta ise sadece edebiyat kolunda seçmeli ders olarak haftada bir buçuk saat olarak okutulmaktadır. Bütün bu din derslerinde İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarının öğretilmesi ve benimsetilmesi amaçlanmaktadır.

Yükseköğretim seviyesinde ilahiyat fakültesinde din görevlisi ve Din Dersi öğretmeni yetiştirmeye yönelik meslekî din eğitimi yapılmaktadır. Yaygın din eğitimi yapan din görevlileri de devlet memuru statüsü içerisinde (Aydın, 1998, 263-284)

Ürdün:

Ürdün'de, 10 yıllık temel eğitim zorunludur. Temel eğitimde hem devlet hem de özel okullarda, birinci sınıftan itibaren, haftada iki saat İslam Eğitimi ve bir saat Kur'an-ı Kerim dersleri okutulmaktadır. Normal lise ve meslek liselerinde de haftada üç saat İslam Kültürü dersi okutulmaktadır. Şer'î lisede ise (Akait, Fıkıh, Kur'an ve Hadis gibi) çok sayıda İslami bilimlerle ilgili dersler vardır. Okutulan derslerin bazıları şunlardır: Akait, fıkıh, kuran ve hadis bilimleri.

Ürdün'de ilk Şeriat Fakültesi, 1971'de Ürdün Üniversitesinde kurulmuştur. Halen, 8 Şeriat (İlahiyat) fakültesi vardır.

Ürdün Devleti, Ürdünlü Hıristiyanlara kiliselerini kurmak, kiliselerinde dini faaliyetler yapmak, özel dini okullar açmak ve içinde Hıristiyan din eğitimi derslerini okutma haklarını vermiştir.

Kültür Bakanlığı ile Vakıflar Mukaddesât ve İslam İşleri Bakanlığı'na bağlı, yaygın din eğitimi şeklinde Kur'an-ı Kerim öğreten ve hafızlık yaptıran eğitim kurumları vardır. 2006 yılı itibarıyla Ürdün'ün çeşitli bölgelerinde 400'den fazla Kur'an eğitimi veren merkez bulunmaktadır. (Thalgi, 2006)

Kırgızistan:

1991 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığına kavuşan nüfusunun %75'i Müslüman, %20'si Ortodoks ve geri kalan %5'i ise farklı din mensuplarından oluşmaktadır. Ülkedeki toplam nüfusun etnik dağılımı ise; %52-54'ü Kırgız, %18'i Rus, %13'ü Özbek, %2,5'i Ukraynalı, %2,5'i Alman, %11,8'i de diğer etnik gruplar şeklindedir.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sının 2. Maddesi'nde: "Dini kurum ve törenler devletten ayrılmıştır. Ancak vatandaşlar, dini inancı ne olursa olsun, her türlü eğitimi alma hakkına sahiptirler.

Vatandaşlar dinlerini öğrenmek için dinî teşkilat kurabilir ve tek başına veya başkalarıyla istedikleri dilde eğitim alabilirler." ifadesi bulunmaktadır.

Bağımsızlık öncesi Kırgız okullarında din, hayali ve ilizyonik bir olgu, toplumsal gerginliğin simgesi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeyi engelleyen bir unsur olarak kabul eden ateist ideoloji, yetişmekte olan nesil üzerinde oldukça etkili olmuştur

Bağımsızlık dönemi Kırgızistan'da yetişmekte olan nesle dinî bilgilerin öğretilmesi amacıyla 1991-2003 yılları arasında on bir yıllık temel eğitim okullarının 1-3. sınıflarında İman Sabagı adlı ders, 4-11. sınıflarda da İman Dersi isteğe bağlı olarak okutulmuştur. Daha sonra Eğitim Bakanlığı'nın 12 Mayıs 2003 tarihinde yayınladığı bir genelgeyle bu iki ders İman Dersi adı altında birleştirilmiş, 1-11. sınıfların tamamı için zorunlu hale getirilmiştir.

Tartışmalar değerlendirilmiş ve 19 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe giren 545 sayılı kanun ile dersin adı Adap Dersi şeklinde değiştirilmiştir. Yeni dersin programında ahlâkla ilgili konuların içerisinde serpiştirilmiş olarak yer alan dinî içerik azaltılmış, kültürel konular ise zenginleştirilmiştir.⁶⁷

Adap Dersi, dinî bilgilerin sistematik olarak öğretildiği bir ders olmaktan ziyade, Kırgız kültür ve gelenekleri çerçevesinde ahlâkî kuralların işlendiği bir derstir. Ancak dinin hem ahlâk hem de kültür ile ilişkisi bulunduğu için, programda dinî konulara kısmen de olsa yer verilmiştir. Programda genellikle temel ahlâkî erdemler, kültürel ve insanî değerler, örf, âdet ve gelenekler ile ilgili konular yer almaktadır. Böylece, toplumun ahlâkî değerlerinin güçlendirilmesi, öğrencilere kültürel ve manevî değerlerin kazandırılması amaçlanmıştır.

Kırgızistan üniversitelerinde Kültüroloji Dersi'nin bir parçası olarak bir yarıyıl Dinler Tarihi ve İman Dersi okutulmaktadır. Dinler Tarihi dersinde, geçmişte yaşanmış ve günümüzde yaşanmakta olan inançlar fenomenolojik bir yaklaşımla tanıtılmaktadır. İman Dersi'nde ise, temel ahlâkî konular, bazı dinî emir ve yasaklar, millî örf ve adetler işlenmektedir. Her fakültenin programında yer alan bu derslerle ilgili hazırlanmış herhangi bir kitap bulunmadığı için, derse giren öğretim elemanı işlenecek konuların içeriğini ünite başlıklarına uygun olarak kendisi belirlemektedir. Yeterli sayıda branş öğretim elemanı bulunmaması nedeniyle bu dersler, genellikle Felsefe ve Kırgız Dili Bölümü öğretim elemanları tarafından okutulmaktadır.

Yüksek öğrenimde dinin öğretildiği en önemli eğitim kurumu, ilâhiyat fakülteleridir. Ülkede, Oş Devlet Üniversitesi'ne bağlı iki adet İlâhiyat Fakültesi bulunmaktadır.(Yılmaz, 2007)

Türkiye'de Din Öğretimi

Türkiye, yasalarında herhangi bir dini resmen tanımayan ve ayrıcalık yapacağı yazmayan bir ülke olmasına rağmen, İslam dinini hem yaygın hem de örgün eğitim kurumlarında öğreten ve din görevlilerine diğer memurlar gibi maaş ödeyen bir ülkedir. Bu çerçevede, Türkiye'de İslam dininin öğretimi devletin görevleri arasında yer almaktadır.

Türkiye'deki din eğitim ve öğretimi uygulamaları ayrıntıya girmeden şöyle özetlenebilir:

- Diyanet İşleri Başkanlığı, yaygın eğitim çerçevesinde, camilerde vaaz ve kurslar ile Kur'an kurslarında din eğitimi hizmeti vermektedir.

- Örgün eğitimde ilk ve orta dereceli okullarda, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri dinler hakkında öğretim (non confessional) yani mezhebe/dine dayalı olmayan yaklaşımla, zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Din derslerinin programları diğer tüm dersler gibi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Ders kitapları ise ya doğrudan Bakanlık tarafından üretilmekte ya da özel yayınevlerince üretilenler kontrol edilerek onaylanmaktadır.

- İmam-Hatip Liseleri, halkın imam-hatip, müezzin ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi din görevlisi ihtiyaçlarını giderecek elemanlar yetiştirmek üzere kurulan hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlayan meslek liseleridir.

- Meslekî yüksek din öğretimi, İlahiyat fakültelerinde yapılmaktadır.

Türkiye'deki din eğitim ve öğretimi ile ilgili 1982 Anayasası'nın 24. maddesi şöyledir: "Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de yasal temsilcisinin talebine bağlıdır."

Bu hükümden şu sonuçlar çıkarılmaktadır.(Bolay ve Türköne, 1995, 103-104)

1.Devletin gözetim ve denetiminden bağımsız bir dinî eğitim ve öğretim yapılamaz.

2. Din kültür ve ahlak öğretimi ilk ve orta dereceli okullarda zorunludur. Burada zorunlu olan, eğitim değil öğretimdir.

3. İsteğe bağlı olarak din eğitimi yapmak serbesttir.

Bu maddeye göre, ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu dersler arasında yer alan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinde din eğitimi değil din öğretimi yapılacaktır. Burada öğretimden; bilgilendirme, eğitimden; inanç ve tutum değişmesi anlaşıldığı söylenebilir. Zaten Din Dersinin adı da bilinçli olarak Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi olarak belirlenmiştir. Yani bu ders İslâm Din Dersi değildir. O hâlde Türkiye’de ilk ve orta dereceli okullarda verilen din dersleri, din eğitimi (confessional) yani mezhebe / dine dayalı bir Din Dersi değil, dinler hakkında öğretim yaklaşımında yani mezhebe/dine dayalı olmayan bir Din Dersidir.

Mevcut Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders programlarına baktığımızda, İslâm dini ağırlıkta olmak üzere, tüm dinler hakkında bilgi verildiği, ahlaki konuların yanında yurttaşlık bilgisi vb. konuların da yer aldığını görüyoruz. Böyle olmasına rağmen söz konusu derslere, Hristiyan ve Musevi öğrenciler isterlerse katılmayabilirler.

Türkiye’deki Din Öğretimi İle Diğer Bazı Ülkelerdeki Uygulamaların Karşılaştırılması

Her ülkede olduğu gibi, Türkiye’de din öğretiminin durumu da kendisine özgü bir karakter taşımaktadır. Türkiye’deki ve özellikle Batı ülkelerindeki uygulamaların arka planına ve tarihine baktığımızda farklı sebepler olduğunu görmekteyiz. Din derslerinin ya da din öğretiminin uygulama biçimleri ile ülkenin tarihsel, siyasal ve toplumsal yapılarının arasında büyük ilişkiler vardır. Örneğin, Fransa’da uygulanan din eğitimi ile ilgili politikaların oluşmasında, ülkenin tarihî yapısı, siyasal durumu ve toplumsal etkenlerin rolü büyüktür. Bu bağlamda, Fransız İhtilalinin ve Katolik Kilisesinin ülkede yüzyıllarca yönetim üzerindeki etkileri vurgulanmalıdır. Aynı şekilde, ABD, Belçika, Japonya ve İslam ülkelerinin tarihsel, toplumsal ve siyasal yapılarının farklılığı onların din eğitimindeki uygulamalarında farklılıklar meydana getirmektedir. Örneğin, Belçika’da Kilise ilk, orta ve yüksek öğretimin yarısından fazlasını elinde tutmakta ve bu okulların masrafları devlet tarafından karşılanmaktadır. Fransa’da kiliselerin binaları Devlete aittir; bu nedenle de yenileme ve bakım masrafları devlet tarafından karşılanmaktadır. Yine İslam ülkelerinde devlet okullarında İslam dini dersleri ve meslekî din öğretimi yapan okullar tamamen devlet tarafından düzenlenmektedir. İşte bu

sebeple, genel olarak eğitim sistemleri ve özelde de din öğretimi uygulamalarının karşılaştırılmasında her ülkenin durumu, tarihsel, siyasal ve toplumsal yapıları ile din-devlet ilişkileri göz önünde tutulmalıdır.

Din öğretiminin yasal durumu yanında, içeriklerinin belirlenmesi ve uygulanan öğretim yöntemlerinin seçiminde de ülkelerin sosyal ve kültürel yapılarının etkisi vardır. Özellikle Batı ülkelerinde yaşanan hızlı ve köklü toplumsal değişiklikler sonucu dinin öğretimi ve tebliği konusunda yeni yaklaşımlar ve anlayışlar ortaya konulmaktadır. Batı ülkelerinde örneğin, İngiltere ve Almanya'da geliştirilmeye çalışılan "mezhepler arası, mezhepler üstü" Din Dersi yaklaşımının temelinde toplumun dine karşı tavrındaki değişiklikler yatmaktadır. Yapılan çeşitli anketler göstermektedir ki, Batı Avrupa ülkelerinde, insanların dine karşı bakış açısı değişmekte, gittikçe dinden uzaklaşmaktadır.(Anketlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bak, Bauberot, 1994; Davie, 2005; Kosmin, 2007; Belçika'daki durum için bak: Aydın, 1999, 101-147)

İngiltere'deki dini hayat konusunda (Shepherd, 1997' 84) şöyle demektedir: "İngiltere artık Hristiyan bir ülke değildir." Doğal olarak toplumdaki bu değişiklikler din eğitime karşı tavırlarda da değişiklikler meydana getirmiştir. Batı toplumları geçen yüzyıllarda büyük din ve mezhep kavgaları geçirmiş ve laiklikle birlikte Kiliseye karşı insanlar özgürlüğe kavuşmuşlardır. Bugün, Batı ülkelerinde kişinin özgürlüğüne özellikle de din ve düşünce özgürlüğü konusunda çok duyarlı olup, bu konudaki en küçük bir baskı ve zorlamayı kabul etmemektedir. Bunun bir yansıması olarak da Din Dersinin içeriği ve öğretim yöntemleri konusunda hem dine karşı olanlar hem de Kiliseler tarafından yeni arayışlar söz konusudur. Laiklerin arayışı, Din Dersinin amacının, öğrencilere dinin benimsetilmesi değil, bir kültür olarak dinin öğretilmesi yolundadır. Kiliselerin arayışı ise dünyevileşmiş bir toplumdaki insana dinin nasıl tebliğ edileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır.(Aydın, 1999, 101-147)

Her ülkedeki özel durumları ve ayrılıkları da dikkate alarak, din öğretimi uygulamaları yukarıda kısaca açıklanmaya çalışılan ülkeler için ortak bazı noktalar yakalamak mümkündür. Bu ortak noktaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Eski Sovyet Bloğu ülkeleri hariç, hiç bir ülkede, isteyenlerin inandıkları dini öğrenme ve yaşama hakları yasaklanmamıştır. Kaldı ki, bizzat ateizmin resmî okullarda zorunlu olarak okutulması

sonucu bu ülkelerde okutulan bu ideolojilerin bir nevi din olduğu da söylenebilir.

2. Bazı devletler, resmî okullarda din öğretimini zorunlu olarak verirken bazıları da seçmeli olarak din öğretimine yer vermektedirler.

3. Ülkelerin çoğunluğunda, özel okul açma imkânı vardır. Özel okulların çoğunluğu dinî cemaatler ya da guruplarca açılmakta ve devlet bu okullara yardımda bulunmakta yani, öğretim giderlerini karşılamaktadır.

4. Resmî okullarında hiç din öğretimi vermeyen ülkelerde bile, başka derslerde genel kültür çerçevesinde yeryüzünde mensupları bulunan dinler öğretilmektedir.

5. Öğrenci her hangi bir dini seçerek okuyorsa bu ders din eğitimi (confessional) yani mezhebe/dine dayalı yaklaşım ile yapılmaktadır. Bu dersin programlarını ya o dinin temsilcisi kurum, bizzat hazırlamakta ya da dinin temsilcisinin onayı alınmaktadır.

6. Tüm öğrencilerin katılmak zorunda olduğu din dersleri, dinler hakkında öğretim (non confessional) mezhebe/dine dayalı yaklaşımda yapılmaktadır.

Dünyanın çeşitli ülkelerindeki durum ile Türkiye'deki din eğitimi uygulamalarını şöyle karşılaştırabiliriz:

*1. Gelişmiş ülkelerde özel okul açma imkânı vardır ve bu özel okulların çoğunluğu dinî kuruluşlara yani Kiliselere bağlı okullardır. Türkiye'de böyle bir okul tipi yoktur. Tevhidi Tedrisat Yasasına göre, böyle okul açılmaz.******

Türkiye'de tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlıdır ve aynı yasalara, aynı yönetmeliklere, aynı kurallara uymak ve aynı programları uygulamak zorundadır. Özel okullar hiçbir dinî kuruma, ideolojik oluşuma bağlı olamaz.

2. Özel okul statüsünde olan Kilise okullarının hemen tamamına yakını devlet yardımı alır. Türkiye'de özel okullar, ticarîdir ve vergi verirler.

***** Osmanlıda üç tür okul vardı. 1. Vakıflar Bakanlığına bağlı medreseler. 2. Eğitim Bakanlığına bağlı Batı tipi okullar. 3. Kendi kurumlarına bağlı yabancı okullar. Tevhidi Tedrisat yasasıyla tüm okullar Eğitim Bakanlığına bağlandı ve tek tip hâline geldi.

Türkiye'deki özel okulların finansmanını kişi veya kurumların kendilerinin karşılaması dışında devlet okullarından hiçbir farkları yoktur. Üstelik gelir vergisine tâbidirler.

3. *Kilise okullarında Din Dersinin zorunlu olmasının yanında tüm öğretim, dinî bir atmosfer içinde yapılır. Türkiye'de okullarda dinî bir atmosfer oluşturabilen alternatif okul açmak mümkün değildir.*

Avrupa'da okulun içinde kilise olması ve derse dua ile başlamak normaldir. Çünkü öğrenci bu okula kendi isteğiyle gelmekte ve okulun şartlarını kabul etmektedir. İstemeyen öğrenci tarafsız öğretim vermek zorunda olan devlet okullarına gidebilir.

Birçok ülkede özel okulların teftişi de kendi teftiş kurumları tarafından yapılır. Devlet sadece yardım ve özel okulun verdiği diplomayı kabul edip etmeme konusunda gözlem yapabilir. Bu da daha çok mezun öğrencilere bakılarak yapılmaktadır.

4. *Din eğitimi, mezhebe/dine dayalı (confessional) yaklaşımı uygulayan ülkelerde din derslerinin adı, ilgili dinin adı ile anılmaktadır. Katolik Din Dersi, Protestan Din Dersi gibi. Türkiye'de böyle bir ders yoktur.*

5. *Din eğitimi, mezhebe/dine dayalı (confessional) din derslerinin programlarını belirlemede ve öğretmen atamalarında mutlaka ilgili dinin temsilcisi kurumdan onay alınır. Türkiye'de tüm programları ve öğretmen atamalarını devlet yapar.*

6. *Dinler hakkında öğretim, mezhebe/dine dayalı olmayan (non confessional) din derslerinin programlarını devlet kendisi yapar. Türkiye'de de tüm programları devlet yani MEB yapar.*

7. *Din derslerini okutan öğretmenlerin maaşlarını devlet öder. Türkiye'de de devlet, kendi okullarındaki öğretmenlerin maaşını öder.*

Türkiye'de Din Dersi öğretmenleri ve din görevlileri doğrudan devlet memurudurlar ve maaşlarını devlet öder. Batıda devlet okullarındaki devlet öderken, özel okullar öğretmen maaşlarını kendileri öder. Ancak özel okullar öğrenci başına yardım alırlar ve öğretmen maaşlarını kendi bütçelerinden verirler.

8. *Mezhebe/dine dayalı olmayan yaklaşımla Din Dersi verilen ülkelerde, din dersleri ülkenin ya da bölgenin özelliğine göre, çoğunluğun mensup olduğu din ya da mezhep ağırlıklı olarak okutulur. Türkiye'de de böyledir.*

9. Devlet okullarında verilen din eğitiminin dışında, yaygın eğitim çerçevesinde her seviyede dinî kurs, seminer vb. düzenleyerek veya okul açarak din eğitimi yapmak serbesttir. Bunların bir kısmına devlet yardımı da yapılır. Türkiye'de dinî kurs vb. yaygın eğitim faaliyetlerini Diyanet İşleri Başkanlığı yapar.

10. Kilise vb. dinî kurumlar, her türlü sosyal ve kültürel faaliyet düzenleyebilirler. Türkiye'de de resmî ve özel kurumlar sosyal ve kültürel faaliyetler düzenleyebilirler.

Karşılaştırma yapılırken, özellikle Batı ülkeleri olmak üzere birçok ülkede devlet okullarının yanında özel okul açma ve bu okullarda istediği din eğitimi yapma imkânının olduğunu vurgulamak gerekir. Türkiye'de her türlü okul eğitimi Tevhid-i Tedrisat Yasası gereği Milli Eğitim Bakanlığının gözetim ve denetimi altında olup, eğitim programları ve ders kitapları Talim ve Terbiye Kurulunun onayından geçmek mecburiyetindedir. Yani devlet özel yabancı dil kurslarının ders programına varıncaya kadar her türlü eğitim öğretimi denetim ve gözetimi altında yapılmaktadır. Bu durum din eğitimi için de geçerlidir ve Anayasanın 24.maddesinde açıkça vurgulanmaktadır.

Hâlbuki birçok ülkede devlet okullarının yanında özel okullar vardır. Bu özel okulların çoğunluğu da Kilise benzeri dinî kurumlara aittir. Ayrıca, (örneğin Belçika, Danimarka, Fransa gibi) birçok ülkede aile isterse kendi çocuğunu okula göndermeyerek evinde kendisi de öğitebilmektedir.

Yukarıda açıklanan din öğretimi uygulama modellerinde dikkati çeken önemli bir husus da Din Dersinin içeriğinin belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Genelde şayet Din Dersi seçilerek okunuyorsa, din eğitimi, mezhebe/dine dayalı (confessional) yaklaşım dediğimiz, bir dinin esaslarının öğretilmesi ve benimsenmesinin esas alındığı ve dersin içeriğinin ve dersi okutacak öğretmenlerin seçiminde (Kilise benzeri) ilgili dinin temsilcisi tarafından belirlendiği bir uygulama söz konusudur.

Bütün bu hususları dikkate aldığımızda, Türkiye'deki ilk ve orta dereceli okullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersindeki uygulamayı Yunanistan, İsveç, Norveç ve Danimarka'daki din derslerine benzetebiliriz. Çünkü bu ülkelerde din dersleri devlet okullarında zorunlu dersler arasında yer almakta ve dinler hakkında öğretim, mezhebe/dine dayalı olmayan (non confessional) yaklaşımındadır. Ancak, bu ülkelerde belli bir din yani Hıristiyan ağırlıklı bir din öğretimi bulunmaktadır. Yine bu ülkelerde Din Dersi programlarını devlet belirlemektedir.

Din Dersinin içeriği ve öğretim yöntemleri konusunda İngiltere ve Almanya'da geliştirilmeye çalışılan "mezhepler üstü, mezhepler arası" model konusunda Türkiye ile bu ülkelerin toplumsal yapıları ve insanların dine bakışı açısından bir benzerlik bulunmamaktadır.

Meslekî din eğitimi açısından, Yunanistan'daki dinî liseler, Türkiye'deki İmam Hatip Liselerine benzemektedir. Yüksek öğretimde meslekî din eğitimi veren yüksek okul ve İlahiyat Fakülteleri açısından, Türkiye'deki uygulama, Almanya ve Avusturya'daki uygulamalara benzemektedir. Başta bu ülkeler olmak üzere, birçok ülkede İlahiyat Fakülteleri devlet üniversitelerinin içinde yer almaktadır.

Türkiye'nin bu durumu hiç bir İslam ülkesine de benzememektedir. Çünkü onlar, İslam'ı devletin dini olarak kabul etmişler ve her dinî ihtiyacı da devletin yerine getirmesini benimsemişlerdir. Bu çerçevede, din görevlilerinin maaşlarının verilmesi, ibadethanelerin masraflarının karşılanması çoğunlukla devlet tarafından yapılmaktadır. Yine birçok İslam ülkesinde, devlet okullarının yanında vakıflar ya da dinî cemaatler tarafından kurulmuş din eğitimi yapan okul, kurs vb. kurumlar bulunmaktadır.

Özet ve Değerlendirme

Din eğitimi uygulamaları açısından her ülkenin kendi tarihsel, siyasal ve toplumsal yapısına göre farklılıklar bulunmaktadır. Ülkeler kendi devlet yapısına göre din öğretimine yer vermişlerdir. Türkiye'den farklı olarak Batı ülkelerinde devlet okulları yanında, bağımsız ve çoğu dinî cemaatlere ait özel okullar bulunmaktadır.

Dünyadaki din eğitimi ile ilgili uygulamaları Din Dersinin statüsü açısından şu uygulamalar vardır: Devlet okullarında din eğitimi vermeyip, ancak özel okullarda, din öğretimine izin veren ülkeler; resmî ve özel okullarda din öğretimine seçmeli ders olarak yer veren ülkeler; resmî ve özel okullarda öğrencilerin din ya da ahlak derslerinden birisini seçmek zorunda olduğu ülkeler; resmî okullarda Din Dersinin zorunlu olduğu ülkeler; dinlerle ilgili konuları tarih, coğrafya, felsefe, yurttaşlık bilgisi gibi diğer kültür derslerinde öğreten ülkeler.

Din derslerinin içeriği açısından çeşitli ülkelerde iki yaklaşım bulunmaktadır. Dinler hakkında öğretim, mezhebe/dine dayalı olmayan (non confessional) yaklaşım ile sadece belli bir dinin ya da mezhebin öğretildiği din eğitimi, mezhebe/dine dayalı (confessional) yaklaşım.

Din derslerinin içeriği açısından baktığımızda, Türkiye'deki din dersleri, dinler hakkında öğretim, mezhebe/dine dayalı olmayan (non confessional) yaklaşıma uymaktadır. Bugünkü hâliyle Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, resmî okullarda tüm öğrencilere zorunlu olarak okutulan İsveç, Norveç, Danimarka ve Yunanistan'daki din derslerine benzemektedir. Bu ülkelerdeki ilk ve orta dereceli okullarda Din Dersi zorunlu dersler arasındadır. Bu dersten muaf olmak için farklı din mensubu olmak gerekmektedir.

Her ülkede olduğu gibi Türkiye'deki din eğitimi ve öğretimi ile ilgili uygulamalar da kendi tarihi, siyasal ve toplumsal yapımıza göre şekillenmiştir. Bunun böyle gelişmesinin en önemli sebeplerinden birisi İslam dünyasında özellikle de Türkiye'nin tarihinde din ve devletin ayrı ayrı kurumlar hâlinde ortaya çıkmamasıdır. Zaten İslam dinin yapısı gereği İslam'da, Hristiyanlıktaki gibi Kilise benzeri bir otorite ve kurumun meydana gelmesi mümkün değildir.

Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran önemli farklılık, Türkiye'nin devlet yapısını laiklik üzerine kurmuş olduğu hâlde din öğretimini bizzat kendisinin yapmasıdır. İşte Türkiye'nin hem laik bir ülke olması hem de bizzat din eğitimi denetim ve gözetim altında tutması kendisine özgü bir uygulamadır. Gerçi din adamlarına ve dinî eğitim kurumlarına direk ya da dolaylı olarak yardım yapan birçok Batı ülkesi vardır. Ancak, birçok Batı ülkesinde devlet, dinî kurumlara para yardımında bulunsa ve din görevlilerine maaş verse bile, dinin kurallarına, din görevlilerine ve Din Dersinin içeriğine karışmamaktadır. Örneğin Belçika devleti dinî okulların masraflarını karşılamakta, Din Dersi öğretmenlerinin ve din görevlilerinin maaşlarını vermekte, ancak onların ne öğrettiklerine yani Din Dersinin içeriğine karışmamaktadır.

Demokratik toplumlarda, "din eğitimi hakkı" tartışılmaz. Sorun, bu eğitimi kimin, nasıl vereceğinde düğümlenmektedir. Din eğitimi, devlet tarafından vatandaşlara tanınan "dinî özgürlükler" içinde mi yoksa vatandaşın "dinî haklar"ı içinde mi yer alacaktır?

Genel olarak Amerika'da ve Avrupa ülkelerinde din eğitimi alanı, "dinî özgürlükler" içinde algılanmaktadır. Bunun sonucu olarak, devlet, vatandaşın dinine karışmayı özgürlüğüne müdahale olarak algıladığı için, din eğitimi özel kesime yani ilgili dinin temsilcisi cemaatlere ve kurumlara bırakmakta ancak masraflarını karşılamaktadır.

1982 Anayasası, Tevhid-i Tedrisat Yasası uyarınca, eğitimi bu arada din eğitimi de devlet tekeline almaktadır. Din eğitimi, bir

"hak" olarak düzenleyen, tercihini bu yönde yapan bir düzende, devlet, halkın din eğitimi talep ve ihtiyacını karşılamak zorundadır. İşte bu anlayışın sonucu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı vardır ve devlet okullarında din öğretimi yapılmaktadır.

Din eğitimi konusunda Türkiye, kendi tarihsel ve toplumsal yapısına uygun bir model geliştirmiş ve bunu uygulamaktadır. Türkiye'deki din eğitimi ile ilgili uygulamaların, sınırlı da olsa din eğitiminin devlet tarafından yapılması ve devlet içinde bir din kurumunun yer alması kendi tarihsel tecrübesine uygundur. Bu nedenle, Türkiye'nin sosyolojik ve tarihî yapısı ve pratik gerçekleri açısından da Din Dersi okullarda yer almaktadır.

Bilindiği gibi, din sosyolojik bir gerçektir. Dinsiz insan olabilir, ancak dinsiz bir toplum olmamıştır. Türk toplumunun dini de yaklaşık bin yıldır İslâm dini olmuştur. Dine inananların olduğu yerde dinî kurumlar, uygulamalar, törenler ve eğitim de doğal olarak olacaktır. Bu açıdan baktığımızda, Türk insanı da dinini öğrenmek istemektedir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de din eğitiminin yasaklanması veya yeterince karşılanmaması durumunda dinini öğrenmek isteyenler, gizli din eğitimi yolunu seçmektedir. Bu durum da doğal olarak birçok sakıncayı beraberinde getirmektedir. Nitekim ara sıra resmî eğitim kurumlarının dışındaki kişi ve kuruluşların yanlışlarını duyuyor, görüyoruz. Sağlıklı din eğitiminin verilmediği durumlarda, din adına yanlış anlayış ve oluşumların ortaya çıkması doğaldır ve ülkemizde de yanlış din anlayışlarının nelere mal olduğu açıktır.

Ülkemizde din eğitimi konusu sürekli laiklik söz konusu edilerek tartışılmaktadır. Laikliği, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dine karşı kayıtsızlık veya insanların din ve vicdan özgürlüğünü sağlayarak, inançlarından dolayı baskı görmelerini engelleme ya da farklı din anlayışlarına eşit mesafede durma şeklinde anlayanlarla, din karşıtlığı olarak görenler ve onu bir din karşıtı ideolojisine dönüştürenler arasında yapılmaktadır.(Aycan, 2005, 37)

Din eğitimi ve öğretimi laikliğe karşı bir eylem olarak görenlerin, dini bilginin mahiyeti hakkında da yanlış bilgilere sahip oldukları görülmektedir. Toplumda, din öğretimi talebinin karşılanması veya engellenmesi sonuçta siyasallaşma, radikalleşme ve çeşitli akımlar olarak ortaya çıkmaktadır. Din öğretiminin gereği gibi yapılamadığı yerde, dinin özü öğretilmemekte, çoğu defa dinin özüne aykırı fikir ve inanışlar din adına yayılmakta ve din toplumsal muhalefetin, sosyal nitelikli kutuplaşmaların ifade kanalına dönüşmektedir.(Aycan, 2005, 37)

Ülkemizde bugün için batıda olduğu gibi, çok dinli ve çok kültürlü çoğulcu bir toplumsal yapı söz konusu değildir. O halde din, öğretime konu edilirken birinci derecede kendi toplumsal ihtiyaçlarımızı ve tarih boyunca ortaya çıkan İslam yorumlarının İslam'la ilişkilerini göz önünde bulundurmak ve buna göre bir model geliştirmek durumundayız.

Toplumumuzda ahlâkî yozlaşmanın çoğaldığı sık sık yapılan şikâyetlerdendir. Elbette ahlâkî davranışlar, aile, çevre, okul, medya vb. birçok etkinin sonucunda oluşur. Ancak yetişmekte olan çocuk ve gençlerin ahlâk konusunda bilgilendirilmeleri bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın karşılanması sistematik olarak okullarda olmalıdır.

Türk toplumunun bireylerine doğru, sağlıklı ve yeterli dinî bilgi ve dinî duygu verilmesi, aslında bir millî güvenlik sorunudur. Toplumun tek bir ruh ve üstün ilkeler etrafında bütünleşmesi, kaynaşması; toplumsal bünyeye arız olan virüslerden, hastalıklardan salim kalabilmesi, toplumsal korunmanın gerçekleşmesi de sağlıklı bir din duygusu ve ileri bir din bilgisi ile mümkündür. (Doğan, 2005, 215)

Türkiye coğrafi ve kültürel açıdan stratejik bir konumdadır. Bu durum, dün olduğu gibi bugün ve yarın da böyle olacaktır. Bu nedenle ülkemizde sadece dinî amaçla değil başka birçok amaçla yapılan misyonerlik faaliyetleri hiç eksik olmamıştır. Son yıllarda ise, misyonerlik çalışmalarının arttığı artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Günümüz şartlarında misyonerlik faaliyetlerinin polisiye tedbirlerle önlenemeyeceği açıktır. Misyonerlik tehlikesinin tek çözümü sağlıklı ve doyurucu din eğitiminin verilmesidir.

25 yıldır uygulanan zorunlu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi konusunda münferit ve ideolojik çıkışlar dışında önemli şikâyetler olmamakta tam tersine bu dersin olumlu sonuçlarını görmekteyiz. (Aydın ve Esen, 1997, 59-74) Din eğitiminin devlet eliyle verilmesine halkımızın çoğu tarafından herhangi bir itiraz da söz konusu değildir. Çoğu anne baba, çocuğunun kötü alışkanlıklara kapılmamasını, kendisine saygılı, ana baba hakkı gözetken, bir kişi olarak yetişmesini istemektedir. (Aycan, 2005, 37)

Şüphesiz ki din eğitimi hususunda yaşanan bu tarihi tecrübeden günümüz sorunlarının daha sağlıklı bir şekilde çözülmesine yardımcı olacak çok önemli sonuçlar çıkmaktadır. Bütün sıkıntılara ve yetersizliklerine rağmen son yarım asırlık sürede din eğitiminin devlet eliyle herkese açık, pedagojik gereklere ve toplum beklentilerine uygun olarak belli ölçüler içinde

verilmiş, olması Türkiye'ye çok önemli kazanımlar sağlamıştır.(Cebeci, 2005, 93)

Ülkemiz şartlarını dikkate aldığımızda, zorunlu din öğretiminden vazgeçme görüşü birçok yönden sakıncalıdır. Öncelikle isteğe bağlı Din Dersi uygulaması 1949 yılından başlayarak 30 yıl boyunca sürdürülmüş ve işe yarar bir sonuç alınamamıştır. Bu tecrübeden sonra 1980 askeri müdahalesi öncesinde yaşanan ve ülkeyi bölünüp parçalanma noktasına getiren olaylardan sonra ilk ve orta öğretim kurumlarında din ve ahlak öğretimi zorunluluğu getirilmiştir. Böylece zorunlu din ve ahlak öğretimi uygulaması bir ihtiyaçtan doğmuş ve bunu sağlam temele bağlamak için de anayasa hükmü hâline getirilmiştir.(Cebeci, 2005, 97)

Şu anda uygulanmakta olan DKAB dersi, 1982 Anayasa'sına konulurken uzun ve birçok tarafın katıldığı tartışmalar sonucunda ortaya çıkmış bir görüştür.(Ayhan, 2004, 271-323; Bilgin, 2001, 47-81) Bu tartışmalarda konu, akla gelebilecek her yönü ile tartışılmıştır. 1982 öncesi seçmeli Din Dersi uygulamaları sırasında, her yerde dile getirilen görüşlerin dışında çoğumuzun unuttuğu veya bilmediği sorunlardan biri de dersin isteğe bağlı oluşunun, öğrencilerin birbirleriyle ilişkilerinde olumsuz etkiler bıraktığı ve aralarında ciddi bir ayrılık ve tartışmaların çıktığıdır. Örneğin, Din Dersini seçen ve seçmeyen öğrenciler, birbirleriyle "dindar, dinsiz" şeklinde tartıştıkları çok görülmüştür. Nitekim bunlar, o dönemde hazırlanan resmi raporlarda dile getirilmiştir.(Ayhan, 2004, 320)

Okullarında seçmeli veya isteğe bağlı Din Dersi uygulamaları olan ülkedeki eğitimci arkadaşlarla çeşitli vesilelerle görüşmelerimizde, uygulamada birçok sorunla karşılaştıklarını Türkiye modelinin daha güzel olduğunu dile getirmektedirler. Örneğin, okulda seçmeli din dersi olduğu zaman, seçmeyen öğrencilerin o sürede ne yapacakları, serbest mi kalacakları başka bir etkinlikte mi bulunacakları vb. birçok pratik sorunlar çikabilmektedir.

Din dersleri isteğe bağlı hâle gelecek olursa seçenlerin dinci, yobaz, seçmeyenlerin dinsiz olarak nitelendirildiği çatışmalara geri dönülmüş olacaktır. Oysa bugüne kadar, zorunlu din ve ahlak öğretimi uygulamasında herhangi bir sorun yaşanmamış, toplumda dinî yönden daha bilinçli bir hoşgörü ve uzlaşma havası oluşmuştur. Gayrimüslimlerin muaf oldukları bu derse giren Müslüman çocukları birbirlerinin mezhebini önemsemeden hatta bunun farkına bile varmadan genel bir İslam kültürü ve ahlak bilgisi öğrenimi almaktadır. İsteğe bağlı Din Dersi uygulaması getirildiği takdirde

bu çocukların Sünni-Alevi, Hanefi-Şafi şeklinde ayrışmasına sebep olacak ve bu ayrışma, sonu kestirilmeyen sürtüşme ve çatışmaların önünü açacaktır.(Cebeci, 2005, 97)

Ülkemizde mezhebe/dine dayalı din eğitimi en azından şu andaki toplum yapımıza uygun değildir. Zaten teorik olarak, mezhepler ve tarikatlar din değil, dinin etkisinde gelişmiş kültür unsurlarıdır. Din ile itikadî ve amelî mezhepleri, tarikatları ve cemaatleri özdeş kabul eden bir din eğitimi ve öğretimi anlayışı çok sakıncalı sonuçlar doğurup; çeşitli mezhep, tarikat ve cemaat mensuplarının birbirinden hızla ayrışmasına, hatta çatışmasına zemin hazırlayarak, toplumsal ruhu bölüp, birlik ruhunu ortadan kaldıracaktır. Bundan kesinlikle kaçınmak ve dinin özündeki Tevhid ruhunu ortaya çıkaracak, insanımızı millî birliğe götürecektir ve toplumumuza temel insanî değerlerde insanlıkla büyük buluşmanın kapılarını aralayacak bir anlayışı ön plana çıkarmak, din eğitim ve öğretiminin vazgeçilmez ilkesi olmalıdır.(Doğan, 2005, 215)

Alevîlik, Sünnîlik, Şiîlik, Hanefîlik gibi itikadî ve fikhî mezhepler ve oluşumlar İslâm dininin sosyal hayata yansıyan kültürel ve mistik arayışlı tezahürleri ve kültürel zenginliğidir. Bunların, din ile özdeş olduğu veya bunlardan herhangi birisinin dinin dışında olduğu yolundaki yaklaşımlar, dinin özü söz konusu olduğunda, anlamsızdır. Bu itikadî, siyasî, kültürel ve mistik oluşumlardan birini din dediğimiz kapsamlı olgu ile özdeş kabul etmek veya dine alternatif olarak göstermek kesiklikle bilimsel gerçeklerle örtüşmez.(Doğan, 2005, 215)

Din eğitim ve öğretiminin resmi kanalla bilimsel ve akılcı yöntemlerle yürütülmesi toplumda sağduyulu, olgun dinî anlayış ve yaşamın yerleşmesini sağlamakta, dinî aşırılıkları ve din merkezli zıtlasma ve çatışmaları önlemektedir. Bu yapılmadığı takdirde dini öğrenme ihtiyacının illegal ve düzensiz yollarla karşılanması kaçınılmaz olmakta bu da dinî duygu ve ihtiyaçların farklı amaçlarla yönlendirilmesine ve istismar edilmesine yol açmaktadır.(Cebeci, 2005, 223)

Dinin siyasallaşmasını ve radikalleşmesini önlemek için, toplumun din eğitimi talebinin devlet eliyle karşılanması gerekir.(Ayca, 2005, 38) Ülkemiz şartlarını dikkate aldığımızda, din eğitiminin halka, gruplara ve cemaatlara bırakılması, birçok yönden sakıncalıdır. Din eğitiminin devlet kurumları dışında yapıldığı kimi İslam ülkelerinde, toplumun birlik ve bütünlüğünü tehdit eder boyutta ayrışmalara ve zıtlasmalara sebep olmakta, bilimsel ve pedagojik gereklerden uzak olarak herkesin kendi bildiğine bir yol tutması sonucu dinin birleştirici ve bütünlleştirici

ruhundan uzaklaşmakta, toplumda güven duygusunu bozacak eğilimler ortaya çıkmaktadır.(Cebeci, 2005, 223)

Müslüman bir toplumun devleti ile barışık olmasını sağlamanın yolu, onu dini duyarlılığından koparmak değil aksine dinî cehaletinden kurtarmaktır. Çünkü İslam dini farklı inanç sahipleri ile birlikte barış içinde yaşamayı, toplum bütünlüğünü, huzur ve mutluluğunu önemseyen; huzuru, barışı ve güveni sarsacak her türlü eylemi yasaklayan bir dindir. Böyle bir din üzerindeki duyarlılıktan değil, bilgisizlikten korkmak gerekir.(Cebeci, 2005, 223)

Sonuç

Her toplumun kendi tarihsel, kültürel ve sosyal yapısı gereği Din Dersinin farklı uygulamaları olabilir. Nitekim Avrupa ülkeleri içerisinde farklı uygulamalar olduğunu görüyoruz. Örneğin, bir Belçika'daki yapıyla Fransa'daki yapı birbirine hiç benzememektedir. Avrupa Birliği yasalarında ve belgelerinde de "her ülke din eğitimi kendi yapısına göre belirler." ilkesi geçerlidir. Türkiye, din eğitimi konusunda, kendi tarihsel, toplumsal ve siyasal yapısı içinde çeşitli uygulamaları deneyerek bir model geliştirmiştir.

Gelişmiş ülkelerde din eğitimi alanı "dinî özgürlükler" içinde algılanmaktadır. Bunun sonucu olarak, devlet vatandaşın dinine karışmayı özgürlüğüne müdahale olarak algıladığı için, din eğitimi özel kesime yani ilgili dinin temsilcisi cemaatlere ve kurumlara bırakmaktadır.

Türkiye, din eğitimi, vatandaşlar açısından bir "hak" ve devlet açısından bir "görev" olarak görmektedir. Anayasal tercih, din eğitiminin bir "özgürlükler" konusu değil, devlet tarafından yerine getirilmesi gereken bir "sosyal hak" olarak düzenlenmesi yönündedir. Anayasa uyarınca devlet, eğitimi bu arada din eğitimi de tekeline almaktadır. Din eğitimi, bir "hak" ve "görev" olarak düzenleyen, tercihini bu yönde yapan bir düzende, devlet, halkın din eğitimi taleplerini ve ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. İşte bu anlayışın sonucu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı olmalı ve devlet okullarında din öğretimi yapılmalıdır.

Devletiyle bütünleşmiş bir halk, Türkiye'nin 21. yüzyılın güçlü bir ülkesi olmasının garantisi olacaktır. Devlet halk bütünleşmesini sağlayacak alanlardan birisi de devletin, vatandaşların din eğitimi ihtiyaç ve taleplerini sağlıklı bir şekilde karşılamasıdır. Bu nedenle, meslekî din öğretimi veren İmam-Hatip Liseleri ile ilk ve orta

dereceli okullarda okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri halkın talep ve ihtiyaçlarına göre ele alınmalıdır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi tarafsız bir gözle, bilgi ve öğretim düzeyinde uzman ilahiyat mezunu öğretmenlerimiz eliyle, temel bir ders olarak işlenmeye devam edilmelidir. Dünya genelinde bireylerin ve toplulukların hayatlarında bu kadar fazlaca yer alan dini olgunun, öğretim düzeyinde bile olsa gereksiz görülmesi ve azınlık bir grup tarafından yok sayılması, çocuklarımıza karşı yapılabilecek en büyük haksızlık olacaktır.

Bu çerçevede Türkiye'deki din eğitimi uygulamaları ile ilgili şu öneriler de bulunmak mümkündür:

1.Mevcut Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi zorunlu dersler arasında yer almalıdır ve Anayasadaki 24. madde aynen korunmalıdır.

2.Daha fazla dini eğitim almak ve çocuklarına öğretmek isteyenlerin istekleri ve ihtiyaçları bilimsel yöntemlerle belirlenmeli ve örgün eğitim kurumları dışında yaygın eğitim kurumları aracılığıyla karşılanmalıdır. İsteğe bağlı daha fazla din eğitiminin okulda mı, camide mi, Kur'an kurslarında mı yani nerede, nasıl yapılacağı konusunun anayasaya girmesine gerek yoktur. Bu tartışmayı anayasa tartışmalarından ayrı olarak daha geniş çerçevede yapmak gerekir.

TABLO:1

Çeşitli ülkelerde devlet okullarında Din Dersinin statüsü

DİN DERSİ VEYA ALTERNATİFİ DERS ZORUNLU	SEÇMELİ	ZORUNLU	DERS YOK
Almanya	Avusturya	Danimarka	Fransa
Belçika	İngiltere	İsrail	ABD
Finlandiya	Hollanda	İsveç	Japonya
İspanya	İtalya	Norveç	
İrlanda	Lüksemburg	Yunanistan	
Fransa Alsace ve Mosele Bölgeleri	Portekiz	İslam ülkeleri	
Kanada	Romanya	TÜRKİYE	
Polonya			

TABLO:2**Din Öğretimi Yaklaşımları**

	DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMI mezhebe/dine dayalı (confessional)	DİNLER HAKKINDA ÖĞRETİM YAKLAŞIMI mezhebe/dine dayalı olmayan (non confessional)
ADI Din Dersi Bilgisi,Kültürü
HEDEFİ	Benimsetmek, Sevdirmek	Bilgi Vermek
İÇERİĞİ	Dinî Metinler, İlmihâl	Dinî Bilgi, Kültür
PROGRAM HAZIRLAMA	İlgili Dinin Temsilcisi / Kilise	Devlet
ÖĞRETMEN BELİRLEME	İlgili Dinin Temsilcisi / Kilise	Devlet
ALTERNATİFİ	Ahlâk (Moral, Etik), Felsefe, Din Kültürü vb.	Yok

KAYNAKÇA

Abalı, Ünal (2005). "Avrupa Birliği Sürecinde İslam Din Derslerinin Pedagojik Boyutu", III. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, ss. 445-459.

Akyol, Avni, (1991).Amerikan Eğitim Sistemi Üzerine Bir İnceleme, MEB, Ankara.

Akyüz, Yahya, (1988). Türk Eğitim Tarihi, Ankara.

Arabacı, Fazlı, (1999). "Avrupa (Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Belçika)' da Din Öğretimi", Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, Türk Yurdu Yayınları, Ankara.

Aslan, Z. Şeyma, (2005). "Din Eğitiminde Dünyada Uygulanan Modellere Toplu Bir Bakış", Yarınlar İçin Düşünce Platformu, (2005) Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tebliğler 2-3 Mart 2005, Ankara, ss.198-213.

Aycan, İrfan, (2005). "Mevcut Din Öğretimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi", Yarınlar İçin Düşünce Platformu, (2005) Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tebliğler 2-3 Mart 2005, Ankara, ss.35-39.

Aydın, Mehmet Zeki ve Esen, Adem, (1997). "Türkiye'de Deprem Zararlarının Çok Olması İle Kader İnancı Arasındaki İlişki", Diyanet İlmî Dergi, Cilt:33, Sayı:3, Ankara; Aydın, Mehmet Zeki, (1992).

"Din Derslerinin Gelişimi ve Teorik Yapısı", MEB Din Öğretimi Dergisi, Sayı:37, Ankara; Aydın, Mehmet Zeki, (1994). "İmam Hatip Liselerinin Dünü Bugünü", Hakses, sayı:354, Ankara.

Aydın, Mehmet Zeki, (1998). "Tunus'ta İlk ve Orta Dereceli Okullarda Din Dersi Programları", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Sivas, 1998;

Aydın, Mehmet Zeki, (1999). "Belçika'da İlk ve Orta Dereceli Okullarda Din ve Ahlâk Öğretimi", CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, , sayı:3, Sivas, ss.101-147;

Aydın, Mehmet Zeki, (2000). "İslâm Din Dersi Programlarının Hazırlanması", Türkiye ve Almanya'da İslâm Din Dersi Tartışmaları, Konrad Adenauer Vakfı ve CÜ İlahiyat Fakültesi, Ankara; Aydın,

Mehmet Zeki,(2001). "Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Eğitimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması", Diyanet Avrupa, sayı:29, Ankara;

Aydın, Mehmet Zeki, (2002). "Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Eğitimi Uygulamaları ve Türkiye İle Karşılaştırılması", 26-27 Mayıs 2001 tarihlerinde Sakarya Ü. İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen "Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Din Eğitimi Ulusal Sempozyumu", Değişim Yayınları,İstanbul; Aydın,

Mehmet Zeki, (2005). "Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması", Yarınlar İçin Düşünce Platformu, (2005) Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tebliğler 2-3 Mart 2005, Ankara, ss.119-134.

Ayhan, Halis, (2004). Türkiye'de Din Eğitimi, Dem Yay., İstanbul;

Ayhan, Halis, (2005). "Din Eğitiminin-Tarihî, Hukukî ve Evrensel Temelleri", Yarınlar İçin Düşünce Platformu, (2005) Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tebliğler 2-3 Mart 2005, Ankara, ss.217-218.

Başkurt, İrfan, (1995). Federal Almanya'da Din Eğitimi, İFAV Yay., İstanbul.

Bauberot, Jean, (2003). "Danimarka: Laikleşmeksizin Sekülerleşme", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan: Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.73-81;

Bauberot, Jean, (2003). "Jakobenizmin Kalbinde Farklılık:Alcase-Moselle", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan: Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.107-112.

Bauberot, Jean, (Sous La Direction de),(1994). Religions et Laicite Dans L'Europe des Douze, Syros, Paris. Béraud, Céline, (2007). "Les Insitutions Européenes et l'Enseignement des Faits Religieux un Débat d'Actualité", "Avrupa Müesseseleri ve Dinî Olguların Öğretimi, Güncel Bir Tartışma", Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss.209-242.

Bijsterveld, Sophie van, (2006). "Hollanda, Din Devlet İlişkisi, Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri", AB Ülkelerinde Din- Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, İSAM, İstanbul, ss.435-450.

Bilgin, Beyza, (1980). Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Ankara.

Bilgin, Beyza, (1988) "Din Kültürü ve Ahlak bilgisi Özel Öğretim Yöntemleri Üzerine", Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara ; Bilgin, Beyza, (2001) Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Gün Yayıncılık, Ankara.

Binzet, Turgut, (1981) Din Eğitiminde Gerçekleştirilen Gelişmeler (1969-1979), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Bloom, Benjamin S.(1979). İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme, Çev: D. Ali Özçelik, MEB Ankara.

Bolay, S.Hayri ve Türköne, Mümtazer, (1995). Din Eğitimi Raporu, Ankara.

Borresen, Beate, (2003). "Sorgulayıcı Metot: Din Öğretimine Norveç Yaklaşımı", (Çev.:Şehbal M. Gökdal), Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001), MEB, Ankara, ss.252-255.

Cadrin-Pelletier, Christine, (1996). "L'Enseignement Moral et Religieux Catholique au Quebec", (Sous la Direction de) Raymond Brodeur et de Gilles Routhier, L'Enseignement Religieux: Questions Actuelles, Novalis, Le Cerf, Lumen Vitae, Quebec.

Cebeci, Suat (2005). "Türkiye'de Din Eğitimi Sorununa Yönelik Çözüm Yaklaşımları ve Çözüm Önerileri", Yarınlar İçin Düşünce Platformu, (2005) Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tebliğler 2-3 Mart 2005, Ankara, ss.92-102.

Cebeci, Suat, (2005). Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi, Akçağ Yay., Ankara.

Champion, Françoise, (2003). "İrlanda: Millî Kimliğin Kalbinde Katoliklik", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan: Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.123-128 ;

Champion, Françoise, (2003). "İtalya: Millî Miras Olarak Katoliklik", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan: Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.129-136.

D'Hellencourt, Bernard, (2003). "Birleşik Krallıkta Hristiyan Dönüşümünün Değişkenleri", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan: Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.167-180.

Davie, Grace, (2005). Modern Avrupa'da Din, Küre Yay., İstanbul.

Davie, Grace ve Catto Rebecca, (2006). "İngiltere, Din Devlet İlişkisi, Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri", AB Ülkelerinde Din- Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, İSAM, İstanbul, ss.451-467.

Demir, İbrahim, (1978). 1968-1976 Yılları Arasında Türkiye'de Din Eğitimi Tartışması, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Demiral, Rahmi, (1990) Suudî Arabistan'daki Yüksek Okullarda Din Öğretimi, AÜ SBE Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara.

Doğan, Muhammed Nur, (2005). "Din Eğitimi ve Öğretiminin Vazgeçilmezliği", Yarınlar İçin Düşünce Platformu, (2005) Türk Millî Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tebliğler 2-3 Mart 2005, Ankara, ss.215-216.

Ferrari, Alessandro, (2006). "İtalya, Din Devlet İlişkisi, Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri", AB Ülkelerinde Din- Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, İSAM, İstanbul, ss.489-517.

Ferrari, Alessandro, (2007). "Avrupa Birliğinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: İtalya Modeli", Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi, Ensar Neşriyat, İstanbul, ss.461-480.

Flornes, Kari, (2003). "Çoğulcu Toplulukların Okullarında Zorunlu Din Öğretimi", (Çev: Şehbal M. Gökdağ), Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve tartışmalar (28-30 Mart 2001), MEB, Ankara 2003, ss.143-154.

Friedner, Lars, (2006). "İsveç, Din Devlet İlişkisi, Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri", AB Ülkelerinde Din- Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, İSAM, İstanbul, ss.471-487.

Guardia, José María, (2006). "Religious Education in Spain", http://rexs.ucsm.ac.uk/eftre/reeurope/spain_2006.html (27.09.2007)

Karaca, Recep, (1999). Batı Trakya'da Türk ve Yunan Okullarında Din Dersleri Müfredat Programları, Müslüman Türk Okullarında Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri, UÜ İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Bursa. Kavas, Ahmet, (1997). "Örgün Din Öğretiminde Fransa Örneği (Katolik Okullar)", Almanya, Fransa,

İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara.

Kaymakcan, Recep, (2004). Günümüz İngilteresinde Din Eğitimi, Dem Yay., İstanbul.

Koçer, H. Ali, (1967). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi, Ankara.

Kosmin, Barry A. & Keysar Ariela, (2007). Secularism & Secularity, ISSSC, Hartford (USA).

Kuyucuoğlu, İsa, (2005). "Avrupa Birliği ve Din", III. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, ss. 313-325.

Lautman, Françoise, (2003). "İspanya:Yeni Bir Demokraside Kilise", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan:Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.83-92.

Lauwerys, Josef A., Varış F. ve Neff K., (1979). Mukayeseli Eğitim, AÜ EBF Yay., Ankara.

Maalouf, Sami, (1996). "L'Enseignement Protestant au Quebec", L'Enseignement Religieux: Questions Actuelles, Novalis, Le Cerf, Lumen Vitae, Quebec, s.78.

Makrides, Vasilios N., (2003). "Yunanistan'da Gelenek İle Modernite Arasındaki Gerilim", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan:Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.113-122.

Martin, Jean Paul, (2003). "Hollanda'da Dinî Akımlar ve Hümanizm", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan:Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.147-160.

MEB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, (1996). Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Eğitim Sistemleri, Ankara.

MEB,(2003). Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar(28-30 Mart 2001), Ankara.

MEB Yükseköğretim, Yurtdışı Eğitimi ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, (1991). Danimarka Eğitim Sistemi, Ankara.

Messner, Francis, (2006). "Fransa, Din Devlet İlişkisi, Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri", AB Ülkelerinde Din- Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, İSAM, İstanbul, ss.409-434.

Morante, Giuseppe, (1997). "İtalya'da Din Eğitimi Uygulamaları", (Çev:Elif Bacanakgil), Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, ss. 139-142.

Noormann, Harry, (2000). "Almanya'da Hristiyan, Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve Türkiye ve Almanya'da İslâm Din Dersi Tartışmaları, CÜ İlahiyat Fakültesi ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara.

Öcal, Mustafa, (1994). İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, İstanbul ;

Öcal, Mustafa, (1999). "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi (Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinin Tarihçesi)", Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, İlmi Toplantısı (İzmir 4-6 Aralık 1998), Türk Yurdu Yayınları, Ankara, ss.309-343.

Okutan, Ömer, (1980). Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Öğretimi, Öğretmeni Yetiştirme Sorunu, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi, Y. Lisans Tezi, Ankara.

Otkan, Pulat, (1997). "Japon Eğitim Sisteminde Din", Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, ss. 143-146.

Ouedraogo, Jean-Martin, (1990). "Eglises et Etat en Allemagne: La Difficile Laicisation d'une Societe Secularisee", Religions et Laicite dans l'Europe Des Douze, Cerf, Paris. Papastathis, Charalambos; (2006). "Yunanistan, Din Devlet İlişkisi, Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri", AB Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, İSAM, İstanbul, ss.541-559.

Parmaksızoğlu, İsmet, (1966). Türkiye'de Din Eğitimi, MEB, Ankara.

Potz, Richard, (2006). "Avusturya, Din Devlet İlişkisi, Yasalar, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi", AB Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, İSAM, İstanbul, ss.386-404.

Rousselet, Kathy (1990). "Ecole et Atheisme en Union Sovietique", (Sous la Direction de) Jean-Paul Willaime, Univers Scolaires et Religions, Cerf, Paris. Rudge, John, (1997). "İngiliz Din Eğitiminde Kişilik Gelişimi ve Dinî Topluluklar", Çev. Abdullah Şahin,Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, ss. 96-101.

Rynkowsky, Michal, (2006). "Polonya, Din Devlet İlişkisi, Hukuki Yapı, Dinî Kurumlar, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri", AB Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi Sempozyumu, 9-10 Aralık 2006, İSAM, İstanbul, ss.519-539.

Sevinç, İrfan (2003). Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları, Ankara.

Shepherd, John, (1991). "İslam ve Din Eğitimi (Mezhebe/dine dayalı Olmayan Yaklaşım)", Çev: Bekir Demirkol, Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988), DİB Yay., Ankara.

Shepherd, John, (1997). "İngiliz Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı", Çev: Sibel Aksu, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, ss. 84-89.

Sraga, Gudrun, (2000). "Almanya'da İslâm Din Dersleri Konusundaki Tartışmalar", Türkiye ve Almanya'da İslâm Din Dersi Tartışmaları, CÜ İlahiyat Fakültesi ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara,.

Tavukcuoğlu, Mustafa, (1994). "Avusturya İslâm Diyanet Teşkilatı Din Dersi Öğretmenleri ve Din Görevlileri", Diyanet İlmî Dergi, c.30, s.1, Ankara.

Thalgi, Mohammad, (2006). Ürdün'de Din Eğitimi, MÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

The Royal Ministry of Education, Research and Church Affairs, (1999). The Curriculum For The 10 year Compulsory School In Norway, Oslo, ss.95-118.

Tekin, Nürşen, (1986). Ortaokullarda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Programlarının Değerlendirilmesi, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi, Y. Lisans Tezi, Ankara.

Tidman, Nils-Åke (2005). "Religious Education in Sweden", http://re-xs.ucsm.ac.uk/eftre/reeurope/sweden_2005.html (27.09.2007)

Treanor, Noel, (2000). "Kiliseler İle AB Arası İlişkiler", Uluslar Arası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereler (3-7 Mayıs 2000), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Turcotte, Paul-Andre, (1990). "La Religion a' l'Ecole Publique Quebecoise Structures, Pratiques et Enjeux, (Sous la Direction de) Jean-Paul Willaime, Univers Scolaires et Vandermeersch, Edmond, 2003, "Portekiz:Klerikal Bir Geçmişin Ağırılığı", Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Lâiklik, Hazırlayan:Jean Bauberot, Çev.: Fazlı Arabacı, İstanbul, ss.161-166.

Varış, Fatma, (1988). Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler, AÜ EBF Yay. Ankara.

Xavier, Jacop, (1997). "L'Enseignement Religieux Dans La France Contomporaine (Günümüz Fransa'sında Din Eğitimi)", Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, ss. 124-133.

Yarımlar İçin Düşünce Platformu, (2005) Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tebliğler 2-3 Mart 2005, Ankara.

<http://public.cumhuriyet.edu.tr/~maydin/2005-6.html>